

Dr. sc. Ivana Jaramaz Reskušić*

Dr. sc. Ivan Milotić**

CRIMINA PROTIV SPOLNOG MORALA U VRSARSKOJ PRAVNOJ ZBIRCI: KANONSKA NARAV I RIMSKI UZORI (IDEJNI TEMELJI U RIMSKOM PRAVU)

Ovaj članak drugi je dio studije o crimina protiv spolnog morala u vrsarskoj pravnoj zbirci te se nastavlja na članak objavljen u ovom časopisu u vol. 28, broj 1/2021, str. 153–180. Dok je u prethodnom članku naglasak bio na analizi srednjovjekovnih pravnih pravila vrsarske provenijencije o kaznenim djelima protiv spolnog morala, koja su nadahnuta rimskim i kanonskim pravnim uzorima, a odražavaju i mjesne prilike, u ovome se analizira rimsko pravno uređenje nekoliko relevantnih instituta: preljuba, silovanja, incesta, svodništva i prostitucije. Ni smisao ni cilj ovoga članka nije dokazivanje da je vrsarski zakonodavac supstancijalno preuzimao rješenja iz rimskih pravnih izvora, nego raščlambom rimskih pravnih izvora pokazati da su rimski zakonodavci, posebno u postklasično doba, kada je rimsko pravo snažno nadahnuto kršćanskom mišlju i crkvenim naučiteljstvom, pri formulaciji pravnih pravila polazili s istih ili sličnih polazišta. Premda su rimska pravna rješenja i partikularno uređenje vrsarskog zakonodavca različiti i supstancijalno i s obzirom na vremensku i prostornu odrednicu, ali i s obzirom na provenijenciju pravnih poredaka (a time i pravnih rješenja), ona su u svojoj biti analogna. To se posebno ogleda u dobru koje se njima zaštićuje, koje oni, doduše, različito shvaćaju i definiraju, no u praksi i u većini slučajeva ipak mu je u središtu žensko biće. Pristup tome donekle je različit, a u evoluciji od rimskog, preko rimskog i kanonskog, pa do partikularnog srednjovjekovnog prava vrsarske provenijencije može se precizno iščitavati afirmacija ženina

---

* Dr. sc. Ivana Jaramaz Reskušić, redovita profesorica u trajnom zvanju Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; ivana.jaramaz.reskusic@pravo.hr; ORCID iD: orcid.org/0000-0003-4005-4030

** Dr. sc. Ivan Milotić, izvanredni profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; ivan.milotic@pravo.hr; ORCID iD: orcid.org/0000-0002-6766-8609

subjektiviteta i sve snažnija zaštita njezine svekolike pojavnosti kako u fizičkom tako u spolnom, a napokon i u cjelovitom moralnom smislu.

Ključne riječi: rimsko pravo, preljub, silovanje, incest, svodništvo, prostitucija, Crkva, kanonsko pravo, Vrsar

1. UVOD

Cilj je ovog rada raščlambom izvora prikazati povrede spolnog morala koje su bile uređene tijekom rimske kaznenopravne povijesti te u kontekstu tadašnjeg poimanja spolnog kao javnog morala pokušati odgovoriti na pitanje prirode zaštićenog pravnog dobra. U tom smislu izložiti će se razvoj kaznenopravnog sadržaja i vrsta sankcija glede preljuba (*adulterium*), silovanja, incesta (*incestum*) i svodništva (*lenocinium*). Nakon razlaganja o uređenju svakoga od tih kažnjivih djela u rimskom pravu pružit će se kratak osvrt na njihovo uređenje u vrsarskoj pravnoj zbirci (detaljno obrađeno u prvom članku iz ove serije, objavljenom u vol. 28, broj 1/2021, str. 153–180 ovoga časopisa) kako bi se na konceptualnoj razini moglo zaključiti o korelacijama, međusobnim utjecajima, polazišnim idejama, ali i različitostima, odnosno specifičnostima u rimskom i partikularnom vrsarskom srednjovjekovnom pravu.

Politika glede spolnog kao javnog morala ima u rimskom pravu dva temelja: (1) koncept čast – sramota, (2) tolerirana prostitucija s marginalnim statusom prostitutki. Koncept čast – sramota ogledao se u tome da je muškarac, *pater familias* ili suprug u braku *cum manu*, štitio obiteljsku (pa i spolnu) čast, a da je ugledna rimska žena, *mater familias* ili *matrona*, čuvala vlastitu čistoću (posebno spolnu, *pudicitia*). Čast nije određivala samo društvenu osobnost žene nego i čast obitelji kojoj je pripadala, pa je odgovornost za obranu časti i osvetu njezina kršenja prepuštena muškarcima.¹ Taj je koncept imao prevladavajuću ulogu u oblikovanju bitnih obilježja Augustove *lex Iulia de adulteriis coercendis* – dvostruki standard spolnosti, *ius occidendi* te *lenocinium*, ali je umnogome utjecao i na kasniju pravničku razradu, pa i na carsku inovaciju uređenja spolnog kao javnog morala.² S druge strane Rimljani nisu prostituciju željeli staviti izvan zakona jer je ona za njih bila oblik zakonite spolnosti sve dok su je mogli identificirati, kontrolirati i razlikovati od *matrimonium iustum*. Stoga se ona, čak i u kršćansko doba, tolerirala kao prihvatljiv način kontro-

---

¹ Najočitiiji su ekstremni slučajevi silovanja Lukrecije, koje je dovelo do svrgavanja posljednjeg rimskog kralja Tarkvinija Oholog (Liv. 1,57–60), i Verginije, pokušaj čijeg je silovanja pokrenuo rušenje decemvirata (Liv. 3,44–58; Val. Max. 6,1,1–2); v. također Cic. *De fin.* 2,66; 5,64; glede detaljne analize, v. Omar, 2017, 1–28; usp. Arieti, 1997, 209–229; Glendinning, 2013, 63–68.

² McGinn, 1998, 10–20, 338; v. *infra*; *contra*, v. Treggiari, 1991, 311–313.

le muškog nagona, a posredno i očuvanja *matrimonium iustum* i društvenog poretka. Bila je to popularna trgovina u kojoj su prostitutke (*meretrices*) kao roba (ne proizvođačice) služile upravljanju spolnim aktivnostima muškaraca. Rimsko je pravo, izrazito od tog Augustova zakona, prostitutke i svodnice (kao i svodnike) smjestilo na marginu, u skupinu višestruko diskvalificiranih građana,³ s kojima je međutim bilo dopušteno održavati spolne (posebno izvanbračne) odnose. Stoga su postojala dva osnovna cilja rimske politike prema prostituciji: prvi je bio držati prostitutke i svodnice/svodnike zamrznute na periferiji društva, a drugi spriječiti pripadnike viših društvenih slojeva da se ponašaju poput prostitutki i svodnika.⁴

2. PRELJUB (*ADULTERIUM*)

Suzbijanje društveno neprihvatljivih izvanbračnih spolnih odnosa i sličnih povreda spolnog morala bilo je sve do donošenja Augustove *lex lulia de adulteriis coercendis* (18. ili 17. g. pr. n. e.) prepušteno privatnoj sferi. Čistoća bračne veze puno je jamstvo imala u *patria potestas* supruga ili ženina *pater familias*. Ta je vlast omogućivala pravo osvete, odnosno ostvarenje *ius vitae ac necis*, kako suprugu nad suprugom u braku *cum manu* tako i *pater familias* nad udanom kćeri *in potestate* zatečenima u preljubu.⁵ Ako preljub ne bi bio utvrđen *in flagranti*, provodila se *patria potestas* putem kućnog suda (*iudicium domesticum*), koji bi donosio odluku u svezi s kažnjavanjem supočinitelja nedopuštenog ponašanja i u svezi sa suprugovim stjecanjem vlasništva nad dijelom miraza ili cjelokupnim mirazom žene preljubnice.⁶

³ McGinn, 1998, 21–69, 85–104, 120–139, 202–207, 320–337; v. također Edwards, 1997, 66–95.

⁴ McGinn, 1998, 14–18, 338–348; v. također Beaucamp, 1990, 122–129, 208–209; sumarno v. Thompson, 2000, 220; usp. Vihervalli, 2017, 142–156.

⁵ Glede suprugova kažnjavanja (uključujući nekažnjivo ubojstvo) žene preljubnice v. Liv. 39,18,6; Dion. Hal. *Rom. Ant.* 2,25,6; Aul. Gell. *Noct. Att.* 10,23,4–5; 13,32; *Lex Rom. Burg.* 25; usp. Cantarella, 1972, 253–258. Vidi i Esmein, 1886, 71–169; Corsanego, 1936, posebice 16–9.

⁶ Glede suprugova kažnjavanja supočinitelja preljuba izvori (Plaut. *Curc.* 28,31; 33–38; Horac. *Sat.* 1,2,41–46; 2,7,61–63; Ter. *Eum.* 950–993; Val. Max. 6,1,13; Aul. Gell. *Noct. Att.* 17,18) svjedoče o opravdanosti njegova nekažnjivog ubojstva ili primjeni bilo kakva oblika fizičkog i/ili psihičkog zlostavljanja (bičevanja do smrti, batinanja, udaranja šakama, okivnjanja, kastriranja, predaje suprugovim robovima radi spolnog iskorištavanja i sl.). Povrijeđenom je suprugu osim toga bilo dopušteno zahtijevati novčanu kompenzaciju (Horac. *Sat.* 1,2,43; 2,7,66–67), odnosno podići privatnopravnu tužbu zbog *iniuria* te ostvariti naknadu štete (*Coll.* 2,5,4; Horac. *Sat.* 1,2,46; usp. D. 4,2,7,1; 12,5,4pr.). Konačno, ako je supočiniteljevo preljubničko ponašanje bilo općepoznato, mogla je uslijediti *nota censoria* ili pretorova *infamia* (D. 22,5,14; 22,5,18). Glede imovinskopravnih zahtjeva prema preljubnici v. Val. Max. 8,2,3; D. 23,4,5pr.; 24,3,39; Ulp. *Reg.* 6,12–13).

August je s *lex Iulia de adulteriis coercendis*⁷ uspostavio stalni porotni kazneni sud (*quaestio perpetua de adulteriis*), mjerodavan za represiju *adulterium* i *stuprum*.⁸ Klasični su pravници u razradama tog zakona⁹ iznjedrili precizno određenje njihova kaznenopravnog sadržaja: *adulterium* je preljub, odnosno obuhvaćao je spolni odnos između časne žene, posebno udane (*nupta*, odnosno *mater familias* ili *matrona*), ali prema jednom carskom reskriptu i zaručnice (*sponsa*),¹⁰ i bilo kojeg muškarca koji nije bio njezin zakoniti suprug, a *stuprum* bludne radnje počinjene s neudanom ženom, odnosno djevicom (*virgo*) ili udovicom (*vidua*), pa čak i dječakom (*puer*). Proizlazi da su se kao počinitelji pojavljivali s jedne strane časna udana žena, a s druge strane samo muškarac koji ima spolni odnos s tuđom, odnosno udanom ženom. Učinkovito očuvanje *matrimonia iusta* nadziranjem ženske spolne čestitosti August je osigurao dvjema (zastarivim) *accusationes*: privilegiranom optužbom supruga ili preljubničina *pater familias* u roku od 60 *dies utiles* od razvoda preljubom povrijeđenog braka¹¹ te optužbom koju bi istekom tog roka mogao podići bilo koji rimski građanin u roku od sljedeća četiri mjeseca.¹² Pritom je prvenstvo optužbe *ex iure mariti*¹³ u odnosu na načelno akcesornu optužbu *paterfamilijasa*¹⁴ bilo naglašeno kako činjenicom da su je mogli podići supruzi koji su bili infamni ili malodobni (pa čak i bez odobrenja svog *pater familias*) ili

⁷ Bio je to popratni zakon donesen uz *lex Iulia de maritandis ordinibus* (18. g. pr. n. e.), v. Dion. Hal. 54,16,3–6; Horac. *Carm.* 4,5,22–24; Sen. *De ben.* 6,32,1; Svet. *Aug.* 34,1; D. 48,5,1.

⁸ V. Dion. Hal. 54,30; D. 1,21,1. Taj sud postao je mjerodavan za spolne povrede svih vrsta, a opstao je najduže od svih *quaestiones perpetuae*, sve do 2. st. n. e., a najkasnije do razdoblja dinastije Severa. V. Kunkel, 1963, 766–85; Garnsey, 1967, 56–60; Bauman, 1968, 68–93; Gardner, 1986, 123.

⁹ Glede razrada klasičnih pravnika (Papinijana, Paula, Ulpijana), kao i proširenja tog zakona senatskim mišljenjima te carskim konstitucijama tijekom Principata, v. Jaramaz Reskušić, 2005, 665–6, bilj. 5; usp. *infra*.

¹⁰ Riječ je o reskriptu Septimija Severa i Antonina Karakale, v. Ulp. u D. 48,5,14,3.

¹¹ Glede augustovske obveze supruga da se, pod prijetnjom kazne za svodništvo (a od konstitucije A. Severa /*Cod. Iust.* 9,9,11; 226. g./ i gubitaka prava na optužbu za preljub), razvede od žene preljubnice v. D. 48,5,12/11,13; *Cod. Iust.* 9,9,2 (S. Sever i A. Karakala, 199. g.); 9,9,17,1 (Valerijan I. i Galijen, 257. g.). Glede načina računanja navedenog roka te njegova prioritarnog optužnog učinka v. D. 48,5,15/14,2; 48,5,4,1; 4,4,37,1; 48,5,12/11,6 (v. gotovo istovjetnu konst. A. Severa /223. g./ u *Cod. Iust.* 9,9,6pr.); 48,5,31/30,1; v. također Tac. *Ann.* 2,85; Plin. *Ep.* 6,31,4.

¹² Nakon pet godina od počinjenog preljuba optužba se nije mogla podići čak ni protiv žene koja više nije bila udana, v. D. 48,5,12/11,4; 48,5,30/29,5–8; 48,5,32/31; *Cod. Iust.* 9,9,5 (A. Sever, 223. g.); 9,9,28 (Diokl. i Maks., 295. g.); v. Gardner, J. F., *op. cit.* u bilj. 8, str. 128. O svemu detaljnije v. Venturini, 1988, 7–83.

¹³ To se opravdavallo suprugovom jačom motiviranošću, odnosno ustrajnošću, posebice zbog jače izraženog subjektivnog *dolor*, v. D. 48,5,2,8; v. također D. 48,5,3.

¹⁴ V. D. 40,9,14,pr.–4; indirektno v. D. 48,5,23/22/pr.; *contra* v. Volterra, 1991 (repr. iz 1928), 42–43.

oslobođenici¹⁵ tako i isključenjem općeg ograničenja istodobnog podizanja samo dviju optužbi,¹⁶ pojednostavnjenjem postupovnih formalnosti (posebno oslobađanjem polaganja *iusiurandum calumniae*),¹⁷ ali i mogućnošću primjene ispitivanja robova pod mukama (*quaestio servorum*)¹⁸ kao dokaznog sredstva. Osim toga budući da je zakon zabranjivao istodobno podizanje optužbi protiv oboje sudionika preljuba,¹⁹ optužba protiv muškog sudionika (*adulter*) ovisila je o postojanju preljubničina novog braka: preljubnika se naime u tom slučaju moralo osuditi prije negoli je protiv takve preljubnice bilo moguće podići optužbu za preljub,²⁰ a u suprotnom sve dok se preljubnica ne bi ponovno udala.²¹

Ograničavajući privatnu izvansudsku osvetu, August je glede kažnjavanja preljuba propisao s jedne strane za oboje sudionika djela fiksnu kaznu mješovitog sadržaja – izgnanstvo (najvjerojatnije privremeno) na različite otoke (*relegatio in insulam*), uz djelomičnu konfiskaciju imovine (*publicatio bonorum*), odnosno oduzimanje za preljubnicu 1/2 miraza i 1/3 osobne imovine ili očevine, a za muškog sudionika 1/2 njegove imovine,²² a s druge strane precizne pretpostavke i opseg *ius occidendi*, odnosno nekažnjivog ubojstva sudionika zatečenih na djelu. Naime *pater familias* nekažnjeno je mogao ubiti kćer zajedno s njezinim ljubavnikom ako ih je zatekao u činu preljuba u vlastitoj ili zetovoj kući, a prevareni suprug samo ženina ljubavnika iz nižih društvenih slojeva kojeg je zatekao na djelu u vlastitoj kući, i to nakon što je ženu preljubnicu otjerao iz kuće te o svemu u roku tri dana obavijestio mjerodavnog magi-

¹⁵ Glede malodobnika v. D. 48,5,16/15/6; *Coll.* 4,4,2; glede oslobođenika v. D. 48,2,8; 48,5,39/38/9; *Coll.* 4,4,2; 4,4,5,1; glede sinova pod očinskom vlašću v. D. 48,5,6,2; 48,5,38/37/.

¹⁶ V. D. 48,5,6,3; usp. *Paul. Sent.* 2,26,10. To ograničenje postavio je August s *lex Iulia iudiciorum publicorum*, uz iznimku koja se odnosila na *suarum iniuriarum causa*, v. D. 48,2,12/1/2.

¹⁷ Glede jednostavnijeg, odnosno povoljnijeg računanja 60 *dies utiles*, kao i dostatnosti predaje *de plano libellus*, v. D. 48,5,12/11/5–6; za potvrdu istog v. *Cod. Iust.* 9,9,6pr. (A. Sever, 223. g.).

¹⁸ Glede širine kruga robova kao mogućih ispitanika pod mukama v. D. 40,9,12,1–5; 48,5,28/27/6–10; *Cod. Iust.* 9,9,3 (A. Karakala, 213. g.); glede proširenja izvorne ograničenosti tog ispitivanja i na *accusatio extranei* v. *Coll.* 4,11,1; *Cod. Iust.* 9,9,6 (A. Sever, 223. g.); glede zabrane raspologanja robovima nakon podizanja optužbe za preljub v. D. 40,9,14pr.; 40,9,14,5; v. također D. 28,5,48,2; 31,76,4; 48,18,6pr.; 40,9,13; 48,18,8,1.

¹⁹ V. konstituciju A. Severa iz 224. g. kojom se potvrđuje zabrana te se poziva na zahtjev za zaštitom *pudicitia* (*Cod. Iust.* 9,9,8).

²⁰ V. D. 48,5,2pr.; 48,5,5; 48,5,16/15/8.

²¹ V. D. 48,5,20/19/3; slično v. *Cod. Iust.* 9,9,14 (Gordijan III., 239. g.).

²² Za najvjerodostojnije i najcjelovitije određenje Augustove *poena adulterii* v. *Paul. Sent.* 2,26,14; glede nepravni izvora v. *Svet. Aug.* 65; *Tib.* 11; *Tib.* 50; *Sen. De ben.* 6,32; *Juv.* 6,158; *Vell. Pat.* 2,100; *Tac. Ann.* 1,53; 2,50; 3,24; 4,42; *Quint. Decl.* 127; 335; *Inst. Orat.* 5,10,104; 7,1,7; *Sen. Contr.* 2,7; glede *relegatio*, v. Biondi, 1938, 67–71; Garnsey, 1970, 116; usp. Kunkel, 1963, 720; *contra* v. Brasiello, 1937, 93–6; Rilinger, 1988, 177; Venturini, 1988, 88, bilj. 61.

strata.²³ Inovativni iskorak u jačanju javnopravnosti represije preljuba August je postigao eksplicitnom zabranom sklapanja bilo kakvih novčanih nagodbi radi izbjegavanja kaznene odgovornosti za sudioništvo u preljubu.²⁴

Postklasični razvoj represije preljuba, koji je započeo Konstantin, a carevi do Justinijana tek su ga neznatno upotpunili, obilježilo je s jedne strane zadržavanje klasične elaboracije augustovskog određenja preljuba kao bilo kakva izvanbračnog spolnog odnosa udane žene, a s druge strane krajnje pooštrenje zakonskog kažnjavanja počinitelja te naglašena akuzatorna aktivnost povrijeđenog supruga. Naime nadahnut kanonskim shvaćanjem braka kao *sacramentum magnum*, Konstantin je propisao – najvjerojatnije prije 313. g., a najkasnije 326. g. – smrtnu kaznu dekapitacije mačem (*gladio puniri*) za oboje pouzdano dokazanih počinitelja preljuba,²⁵ pri čemu je već 322. g. bio isključio mogućnost carskog pomilovanja.²⁶ Težnju očuvanja integriteta i stabilnosti valjanih rimskih brakova dodatno je podcrtao dodjeljujući 326. g. isključivo suprugu – glavnom osvetniku bračne postelje – pravo na glavnu optužbu (*accusatio adulterii iure mariti*) u slučaju flagrantnog preljuba, a ograničavajući pritom pravo podizanja supsidijarne optužbe (*accusatio adulterii*) na uzak krug najbližih preljubničkih krvnih srodnika (*proximis necessariisque personis*).²⁷ Konstantin je otišao i korak dalje te je istom konstitucijom prvi put u rimsko kazneno pravo uveo optužbu *ex suspicione*,²⁸ odnosno povrijeđenom suprugu dodijelio je privilegirano pravo da u slučaju sumnje u izvršenje kaznenog djela preljuba optuži suprugu oslobođen kako procesnih formalnosti (*vinculum inscriptionis*) te odgovornosti za klevetu (*calumnia*) i procesni neuspjeh²⁹ tako i

---

²³ V. Paul. *Sent.* 2,26,1; 2,26,6; *Coll.* 4,2,3; 4,7,1; 4,8,1; 4,9,1; 4,2,7; 4,12,1; D. 48,5,23/22/; 48,5,22/21/; 48,5,24/23/; 48,5,25/24/1; 48,5,21/20/; 23,2,43,13. Međutim kornelijanska kazna za ubojstvo bila je propisana kako za paterfamilijasa koji odmah ne usmrti kćer preljubnicu (*Coll.* 4,2,6; 4,9,1; D. 48,5,33/32/pr.) tako i za supruga koji usmrti ženu preljubnicu (Paul. U *Coll.* 4,12,3 (= *Sent.* 2,26,4); *Coll.* 4,3,1; D. 48,5,25/24/pr.; *Coll.* 4,3,2; 4,12,6; usp. *Coll.* 4,10,1).

²⁴ Učinkovitost te zabrane bila je zajamčena pravilom prema kojemu bi se takav suprug proglasio odgovornim za kazneno djelo svodništva (*crimen lenocinii*) ta penalizirao zakonskom kaznom propisanom za preljubnika (*poena adulterii*), v. D. 48,5,30/29,2–4; v. također konstituciju A. Severa (225. g.) u *Cod. Iust.* 9,9,10; detaljnije v. *infra*.

²⁵ Glede postklasičnih pravnih izvora te djela bizantskih pravnih pisaca koja upućuju na zaključak o takvoj konstantinovskoj penalnoj inovaciji v. Jaramaz Reskušić, *Crimen*, 2006, 1013–1014, 1035–1038.

²⁶ V. *Cod. Theod.* 9,38,1.

²⁷ Justinijanska verzija (*Cod. Iust.* 9,9,29/30/) obuhvaća preljubničina oca, brata, strica i ujaka.

²⁸ V. Venturini, C., *op. cit.* u bilj. 12, str. 92–8; Rizzelli, 1996, 75–83; Panero Oria, 2001, 280–2.

²⁹ Detaljnije v. Goria, 1975, 93; Beaucamp, 1990, 156 i bilj. 111; Panero Oria, 2001, 289–300. Glede pravnog značenja termina *vinculum inscriptionis* u postklasičnom pravu v. Mer, 1953, 210–28, 247–8, 423–5, 441–5.

postojeće zakonske obveze na prethodni razvod braka (*divortium*).³⁰ U istom duhu Konstantin je već pet godina poslije konstitucijom *De repudiis* povrijeđenom suprugu dodijelio i pravo da u slučaju jednostranog raskida braka (*repudium ex iusta causa*), opravdanog sudskim proglašenjem ženine krivnje za preljub utemeljenim na njegovoj uspješnoj procesnoj inicijativi,³¹ zadrži cjelokupni ženin miraz (*dos*) te valjano i bez negativnih imovinskih posljedica sklopi novi brak.³²

Konačni pravni režim preljuba oblikovao je Justinijan istančanim zakonskim inovacijama procesno-penalnog karaktera kojima je nastojao postići maksimalnu zaštitu bračnih odnosa i javnog morala, a istodobno olakšati pravni položaja preljubnice. Utvrdivši načelo neraskidivosti bračne veze tijekom vođenja sudskog postupka za kazneno djelo preljuba,³³ Justinijan je suprugovu slobodnom odabiru prepustio kako podizanje *accusatio adulterii* protiv žene preljubnice – opterećeno ne samo primjenom svih formalnosti glede *inscriptio*³⁴ već i opasnošću od imovinskih gubitaka, kazne za klevetu, pa čak i smrtne kazne u slučaju njezine neutemeljenosti,³⁵ tako i realizaciju dodijeljenog mu prava da osuđenoj preljubnici – dvije godine nakon osude i bez opasnosti od optužbe za svodništvo – oprostite se s njom sklopi novi brak shvaćen kao nastavak prethodne bračne zajednice.³⁶ Sukladno namjeri da brakove učini što

³⁰ Glede općeprihvaćenog mišljenja romanista da je riječ o Konstantinovoju inovaciji v. Dupont, I, 1953, 52; Venturini, 1988, 105; Bonini, 1990, 154, bilj. 168; *contra* Esmein, 1886, 136; Volterra, 1991, 271–274.

³¹ V. *Cod. Theod.* 3,16,1 (331. g.). Istom konstitucijom Konstantin je suprugov preljub izrijeckom isključio iz kruga opravdanih razloga ženina jednostranog raskida braka, a za ženu koja bi supruga zbog preljuba otjerala propisao vrlo stroge sankcije (kaznu deportacije na otok, gubitak miraza i predbračnih darova u korist supruga, gubitak *ius conubii*), v. Beaucamp, 1990, 139–141.

³² Glede zadržavanja miraza v. također *Edict. Theod.* 54; *Cod. Iust.* 5,17,8,5; *Nov.* 22,15,2; *Nov.* 117,8,2. Glede dilema o negativnim imovinskim posljedicama koje bi pogadale supruga u slučaju sklapanja novog braka nakon *repudium sine iusta causa* v. Biondi, III, 1954, 172; Venturini, 1988, 108.

³³ Naime oblikujući novi režim brakorazvodnih razloga, Justinijan je u *Nov.* 117,8,2 (v. također *Nov.* 117,9,4; glede Teodorova obrazloženja te novele v. *Theodori scholastici Breviarium Novellarum*, t. 3, 1969, 114; v. također shol. br. 1 uz *Bas.* 28,7,1; shol. br. 3 uz *Bas.* 28,4,16) dopustio suprugu da tek nakon osuđujuće presude otpusti ženu preljubnicu.

³⁴ V. *Nov.* 117,8,2; *Nov.* 117,9,4; v. također shol. br. 5 uz *Bas.* 28,4,16; glede suprotnosti u odnosu na relevantno mjestu u Kodeksu v. Schminck, Simon, 1981, 191.

³⁵ Što se tiče imovinskog gubitka, u slučaju braka bez djece žena bi imala pravo na povrat cjelokupnog miraza, predbračnih darova i pravo na dio suprugove imovine u vrijednosti 1/3 tih darova; u slučaju braka s djecom sva suprugova imovina postala bi vlasništvo djece, a ženi bi pripalo pravo plodouživanja na predbračnim darovima i dijelu suprugove imovine u vrijednosti 1/3 tih darova; usp. *Theod. schol. Brev.* str. 114. Što se tiče smrtne kazne, detaljnije v. *infra*; v. također *Nov.* 117,9,4; usp. Beaucamp, 1990, 162–163.

³⁶ V. *Nov.* 134,10; v. također shol. br. 4 i 6 uz *Bas.* 28,4,16; glede augustovske zabrane sklapanja braka s osuđenom preljubnicom koja je u svim ostalim slučajevima stoljećima ostala

stabilnijim, suprugovo je privilegirano pravo na optužbu *ex suspicione* ograničio samo na slučaj kada bi preljubnike – nakon triju pismenih i trima vjerodostojnim svjedočanstvima potvrđenim upozorenjima – zatekao na javnom mjestu,³⁷ s tim da bi okolnost da je riječ o crkvenom mjestu rezultirala pravom na privatno uhićenje (čak i od strane preljubničina oca, djeda i svekra), vođenje ekspeditivnog sudskog postupka te osudom i bez spomenutih formalnih upozorenja.³⁸ Ipak, Justinijan je otvorio i mogućnost ekspeditivnog sudskog postupka povodom suprugove optužbe *ex suspicione*, u kojemu će činjenica sklopljenog braka ili zajedničkog neformalnog života neosuđenih preljubnika biti dovoljnim dokazom za njihovu osudu zbog preljuba.³⁹ Premda je Justinijan u sferi kažnjavanja Novelom 117 (542. g.) oživio suprugovo (ne i očevo) nekažnjivo pravo ubojstva (*ius occidendi*) muškog sudionika u preljubu propisujući nužnim kako tri pismena te svjedočanstvima potkrijepljena upozorenja osobi koju sumnjiči *da želi upropastiti čistoću njegove supruge* tako i činjenicu da ga je potom s njom zatekao u svojoj, ili njezinoj, ili njegovoj kući, ili u krčmi, ili na bilo kojem mjestu u predgrađu,⁴⁰ Novelom 134 (556. g.) postavio je novo, spolno distingvirano i penalno individualizirano uređenje.⁴¹ Konstantinovsku smrtnu kaznu mačem potvrdio je za muškog sudionika preljuba (s precizno razrađenom diobom njegove imovine *post mortem*), dok je za ženu preljubnicu uveo novi oblik kažnjavanja – zatvaranje *in manasterio* (s gubitkom prava upravljanja vlastitom imovinom),⁴² koje bi se neuspješnim protekom toga dvo-

---

na snazi v. *Bas.* 10,4,37; 28,7,1; 60,37,1; 60,37,13,11; 60,37,30,2; *Synop. Bas. Maior* M XVI, 1 i 9; usp. Gorja, 1975, 120–37.

³⁷ *V. Nov.* 117,15,pr.; v. također *Epit. Iul. cap.* 8; *Theod. schol. Brev.* str. 116; shol. br. 2 uz *Bas.* 28,7,7; usp. Gorja, 1975, 113–5. Glede suprugova *ius occidendi* predviđenog u *proemium Nov.* 117,15, v. *infra*.

³⁸ *V. Nov.* 117,15,1; glede promjene kruga srodnika ovlaštenih na *accusatio adulterii ex suspicione*, odnosno značenja te Justinijanove inovacije, v. *Cod. Iust.* 9,9,29; Beaucamp, 1990, 163–4.

³⁹ *V. Nov.* 134,12; *Epit. Iul. cap.* 18; *Nomocanon L tit.*, 41; *Nomocanon XIV tit.*, 1; *Bas.* 6,19,8; *Synop. Bas. Maior* M XVI, 20; *Prochiron auctum* XXXIX, 142; usp. slično, ali restriktivnije već u *Cod. Theod.* 9,7,8 (Teod. 393. g.).

⁴⁰ Teodorovi komentari (shol. 2 uz *Bas.* 28,7,7; shol. 1 uz *Bas.* 60,37,47) upućuju na zaključak da Justinijanovo uređenje tog prava (Nov. 117,15pr.) nije ukinulo, već supsumiralo pravo nekažnjivog ubojstva u slučaju flagrantnog preljuba, koje je bilo sadržano u ostalim dijelovima kodifikacije; usp. Esmein, A., *op. cit.* u bilj. 5, str. 167–8; Falchi, II, 1932, 108, bilj. 1; Biondi, 1938, 74; Cantarella, 1972, 262–3; Beaucamp, 1990, 144–5. Glede prevladavajućeg mišljenja o postupnom odumiranju očeva nekažnjivog *ius occidendi* kćeri preljubnice v. Kaser, I, 1971, 342; Voci, 1980, 37–100, posebice 72–4; isti, 1985, 465–543; Thomas, 1984, 499–502, 521, 532–40; *contra* v. Biondi, 1938, 69–70.

⁴¹ *Nov.* 134,10.

⁴² Premda samostani u okviru Rimskog Carstva niču polovinom 4. st. prvenstveno radi omogućavanja religioznog života u zajednici, Crkva vrlo rano započinje s uporabom *detrusio in monasterio* kao kazne za crkvene dostojanstvenike i klerike koji bi počinili teška kaznena

godišnjeg roka ostavljenog za suprugov oprost transformiralo u preljubničino doživotno zatočeništvo u samostanu, odnosno njezino svođenje na položaj redovnice.⁴³

U 7. odjeljku vrsarske pravne zbirke, koja je kriterij za usporedbu s rimskim rješenjima, preljub se određuje kao iznimno teška povreda ženidbene vjernosti, a sastoji se u tome da muškarac nasilu obljubi udanu ženu. Time se definicijski snažno odstupa od općeg shvaćanja rimskoga prava, gdje preljub mogu počinuti oženjeni muškarac i žena, a to kazneno djelo nije povezano s muškarčevom prisilom.⁴⁴ Činjenica da vrsarska zbirka prisilu izvršenu prema udanoj ženi stavlja u prvi plan otkriva i drugačije razloge i *ratio* uređenja toga delikta. Za razliku od rimskoga prava, u čijem se uređenju od Principata do Justinijanova prava razabire zaštita različitih interesa i dobara, u vrsarskoj je zbirci u središtu udana žena, kao posebno časna, ranjiva, ali i za društvo vrijedna osoba (vjerojatno jer je potencijalna roditelja). Zbog toga je i bitan element toga delikta nasrtaj na ženin spolni moral, koji se sastoji u nasilnoj obljubi. Vrsarsko pravo, duboko nadahnuto općim i partikularnim kanonskim pravom, u prvi plan stavlja konkretnog pojedinca zanemarujući druge interese (obiteljske, javnopravne, civilno-kanonske politike i sl.) pružajući time ženi (nečijoj supruzi) dostojanstvo položaja i temeljnu zaštitu od nasilnih nasrtaja muškarca koji nije njezin suprug. Time se nužno pružala i zaštita dostojanstva njezinoj obitelji. Postupak progona i kažnjavanja provodio se *ex officio* pred sudskim tijelima, ali na inicijativu širokog kruga osoba čiji su interesi povrijeđeni tim nasilnim činom preljubnika. Prema tome osnovni koncept te modalitet progona i kažnjavanja oblikovani su prema rimskom uzoru, međutim, za razliku od rimskoga prava, kao zaštićeno dobro u prvi je plan izrazito snažno stavljena udana žena i njezin spolni moral. U određenoj mjeri, zbog nasilnosti obljube, preljub u zbirci vrsarskoga prava ima znatne sličnosti s rimskim uređenjem silovanja.

---

djela sankcionirana svjetovnim pravom. Tako se u kanonima crkvenih koncila, posebice *Concilium Epaonense* (517. g.; *can.* 22) i *Concilium Aurelianense* (538. g.; *can.* 10), kao i u drugim crkvenim zapisima (npr. pismo pape Pelagija I. u kojemu se izričito kaže da. ... *pro crimine adulterii, ...a clericatus ordine depositus, in monasterio... ad agenda poenitentiam ... detrusus est.*; v. *Grat. Decr.* 81, c. 11), mogu naći začeci tog Justinijanova novog oblika kažnjavanja. Glede Justinijanova odnosa prema zatvoru kao kazni v. Jaramaz Reskušić, 2002, posebice 1034–42.

⁴³ Glede analize pravnih posljedica predviđenih kako svjetovnim tako i crkvenim pravom za zatočenu preljubnicu koja bi prekršila klauzuru v. Bonfante, 1963, 357; Bandini, 1934, 505; Kaser, II, 1959, 122 i bilj. 29; Volterra, 1961, 658; Gorla, 1974, 57–73; isti, 1975, 38–47.

⁴⁴ Jaramaz Reskušić, Milotić, 2021, 165–167.

3. SILOVANJE

Rimljani su silovanje, shvaćeno kao kažnjivi spolni odnos protivan ženinoj volji, tijekom republikanskog razdoblja prepuštali privatnoj osveti, u okviru koje je, ovisno o statusu počinitelja, kazna mogla biti kastracija ili smrt.⁴⁵ Premda ga je Augustova *lex Iulia de adulteriis coercendis* proglasila nezakonitim i kažnjivim djelom, tek nam kasnoklasične pravničke elaboracije zakonski konfiguriranih kažnjivih ponašanja, poput *vis*, *stuprum* i *iniuria atrox*, otkrivaju da je silovanje bilo obuhvaćeno njihovim kaznenopravnim sadržajem te je moglo biti povodom optužbi utemeljenih na pripadajućim zakonima te gonjivih pred mjerodavnim stalnim porotnim kaznenim sudovima (*quaestiones perpetuae*). Tako Marcijan s jedne strane svjedoči o proširenju kaznenopravnog sadržaja *crimen vis*, konfiguriranog već s *lex Lutatia* (70. g. pr. n. e.), potom s Cezarovom *lex Iulia de vi* (45. g. pr. n. e.), te konačno dorađenog s Augustovom *lex Iulia de vi publica et privata* (17. g. pr. n. e.), navodeći da bi *onaj koji počini nasilje nad dječakom, ženom ili mladom djevojkom* bio podložan kazni toga zakona,⁴⁶ a s druge strane augustovski *stuprum* – pravnički interpretiran kao bilo koji, pa i nasilni (*per vim stuprum*), oblik bludnih radnji s neudanom ženom, odnosno djevicom (*virgo*) ili udovicom (*vidua*), pa i s dječakom (*puer*), kao i sa slobodnim muškarcem⁴⁷ – primjenjuje i na *onoga koji je silovao bilo slobodnu bilo udanu ženu* te naglašava da ga se *kažnjavalo najstrožom kaznom, bez privilegija petogodišnjeg propisanog razdoblja, pa čak i onda kada mu je ženin otac bio spreman oprostiti*.⁴⁸ U tom smislu znakovit je Ulpijanov odlomak, iz kojeg proizlazi da povodom nasilnog *stuprum* počinjenog prema muškarcu ili ženi nije bilo petogodišnjeg zastarnog roka za podizanje *accusatio adulterii* povodom silovanja temeljem Augustove *lex Iulia de adulteriis coercendis* jer je neosporno bila riječ o *vis publica*.⁴⁹ Daljnja analiza klasičnih izvora upućuje na zaključak da je silovanje od Augustova razdoblja shvaćeno

---

⁴⁵ V. Val. Max. 6,1,13; Horac. *Sat.* 1,2,41,6; 1,2,64–6; v. Lintott, 1999, 26; Nguyen, 2006, 81–3, 87; glede analize paradigmatičkih slučajeva (Lukrecije i Verginije) te republikanskog poimanja i sankcioniranja silovanja v. Omar, 2017, 8–20.

⁴⁶ D. 48,6,3,4 (Marc.); v. također Pap. u D. 48,5,40/39/pr.; Paul. *Sent.* 5,22,5 (= D. 48,19,38,3); usp. Robinson, 1995, 48, 54. Glede *aqua et igni interdictio* kao kazne propisane Augustovim zakonom za *vis publica* v. D. 48,6,10,2 (Ulp.); v. Jaramaz Reskušić, *Augustove*, 2006, posebice 302–3.

⁴⁷ V. D. 48,5,6,1 (Pap.); 48,5,35/34/pr.; 50,16,101pr. (Mod.); 48,5,14/13/2 (Ulp.); 48,5,12/11,12 (Pap.); *Coll.* 4,6,1 (Paul); Paul. *Sent.* 2,26,12; 5,4,1; 5,4,4; 5,4,14; 5,22,5; usp. Cic. *Cael.* 49,50. Detaljnije v. Rizzelli, 1996, 153–226; glede obrazloženja *extra ordinem* kaznenopravnog karaktera silovanja slobodnog muškarca v. Brasiello, 1937, 228–30.

⁴⁸ D. 48,6,5,2 (Marc.); v. također D. 48,5,30/29/9 (Ulp.); usp. Gardner, 1986, posebice 121; Fantham, 1991, posebice 269–271, 275.

⁴⁹ D. 48,5,30/29/9; usp. *supra*.

kao svjesni i zlonamjerni muškarčev nasilni *stuprum*,⁵⁰ pritom utuživo bez vremenskog ograničenja od strane bilo kojeg rimskog građanina (*quivis ex populo*) te kažnjivo najstrožom, smrtnom kaznom u sudskom postupku vođenom pred *quaestio de vi*.⁵¹

Kasnoklasični izvori svjedoče da su najkasnije od razdoblja dinastije Severa nasilno obeščašćenje neudane žene (*stuprum*), a povezano s tim i podizanje lažne optužbe zbog silovanja (*interpellatio de stupro*),⁵² kao i silovanje nezaštićenog dječaka u dobi između 14 i 17 godina (*puer praetextato*),⁵³ upravo zbog težine, odnosno ponižavajućeg karaktera napada na tjelesni integritet druge osobe bili obuhvaćeni pojmom *iniuria atrox* te zajedno s drugim kvalificiranim – realnim (*iniuria in corpus*) i verbalnim (*iniuria extra corpus*) – oblicima injurije⁵⁴ bili podvrgnuti javnoj, kaznenopravnoj represiji *extra ordinem* kao *crimen iniuriarum*, odnosno jedno od onovremenih *crimina extraordinaria*,⁵⁵ i kažnjivi smrtnom kaznom kao nedvojbenom manifestacijom društvene opasnosti takvih napada.⁵⁶ Međutim uzmemo li u obzir odlomak postklasičnog pravnika Hermogenijana – *De iniuria nunc extra ordinem ex causa et persona statui solet ...*,⁵⁷ opravdano bismo mogli zaključiti da je ekstraordinarna inkvi-

⁵⁰ D. 48,5,14/13/7 (Ulp.); v. također *Cod. Iust.* 9,9,20 (Diocl. 290. g.); glede nedostatka ženinog *dolus*, odnosno učinka njezina eventualnog pristanka, v. Robinson, 1995, 71–2; Nguyen, 2006, 101.

⁵¹ D. 48,6,5,2 (Marc.); 48,6,6 (Ulp.); Paul. *Sent.* 2,26,12; 5,4,14; glede razlikovanja između preljuba, *stuprum* i silovanja v. Gardner, 1986, 119, 121; Bauman, 1968, 558; Nguyen, 2006, 99–100.

⁵² Paul. *Sent.* 5,4,4.

⁵³ Opisujući taj slučaj Paul (*Sent.* 5,4,14 = D. 47,11,1,2) precizira da je silovanju dječaka u suprugovoj togi (*toga virilis*) trebalo prethoditi bilo silovito odvođenje ili potkupljivanje njegovih obveznih pratilaca (*abducto ab eo vel corrupto comite*) bilo nagovaranje samog dječaka nepristojnim načinom ili ponudama (*persuadere*); glede Paulova poimanja silovanja slobodnog muškarca te njegova smještanja pod rubriku *De adulteriis* v. *Sent.* 2,26,12 (= *Coll.* 5,2,1) usp. *supra*.

⁵⁴ Glede ostalih oblika *iniuria atrox* podvrgnutih kaznenoj sudbenosti organa *extra ordinem* v. Paul. *Sent.* 5,4,1–22; D. 48,16,7 (Ulp.); 48,1,7 (Mac.); 48,19,16pr. i § 2 (Ven. Sat.).

⁵⁵ D. 47,10,7,6 (Ulp.); 47,10,40 (Mac.); *Cod. Iust.* 2,11,5 (198. g.); 9,2,5 (241. g.); glede opisa pojedinih *crimina extraordinaria* v. D. 47,11–20; *Coll.* 7,11–15; Paul. *Sent.* 1,15; 1,20A; 1,21; 5,18–22; glede njihove trodiobe v. Jaramaz Reskušić, 2003, 249–88; o razvoju i postupovnim pravilima kazneni-sudski sustava *cognitio extra ordinem*, koji je utemeljio već Augustov postupno uvlačeći tu kvalificirane oblike nekih privatnih delikata, v. Jaramaz Reskušić, Medančić, *Cognitio*, 2006, 71–75, 89–105.

⁵⁶ Pritom je društvena opasnost bila dodatno podcrтана Paulovim svjedočanstvom (*Sent.* 5,4,14 = D. 47,11,1,2) o pooštrenom kažnjavanju tjelesnim mučenjem do smrti (*summum supplicium*), zapriječenim za potkupljivog pratioca kao sudionika pomagača u slučaju opisane pederastije, v. *supra*. Glede rasprave o silovanju (*stuprum*), koje više ne potpada pod Augustovu *lex Iulia de adulteriis coercendis*, već pod *iniuria* reprimiranu *extra ordinem* i kažnjivu smrtnom kaznom, v. Brasiello, 1937, 226–228.

⁵⁷ D. 47,10,45.

zitora kognicija krajem 3. i početkom 4. st. postala isključivi način sudbenog gonjenja kvalificiranih oblika injurije, uključujući i opisane oblike silovanja, a da je pritom široka diskrecijska ovlast mjerodavnih sudbenih organa, odnosno njihovo uvažavanje elemenata kako vezanih uz *qualitas personarum* tako i onih koji su se odnosili na *modus admissi*, rezultirala izricanjem „individualiziranih“, točnije rečeno društveno diferenciranih kaznenih mjera: batiranja za pripadnike nižih društvenih slojeva (tzv. *humiliores*), a privremenog progonstva ili zabrane raspolaganja vlastitom imovinom za pripadnike viših društvenih slojeva (tzv. *honestiores*).⁵⁸

Konačno, u postklasičnom je razdoblju silovanje (*stuprum*) bilo izričito uređeno samo u dva slučaja: s jedne je strane za silovanje nevine djevojke od bivšeg tutora propisana kazna deportacije uz konfiskaciju cjelokupne počiniteljeve imovine,⁵⁹ a s druge je strane za pederastiju (*stuprum cum masculo*) propisana, neovisno o upotrebi *vis*, kazna usmrćenja otežana sa *supplicio*, tj. javnim spaljivanjem živog osuđenika,⁶⁰ što je ukinuto tek Justinijanovom Novelom 141 (559. g.).⁶¹

Zakonodavčeva šutnja glede silovanja mogla bi se opravdati činjenicom da je Konstantinovom konstitucijom iz 320. g. otmica djevojaka (*raptus*) – kako ona počinjena radi zadovoljenja pohote tako i ona počinjena radi sklapanja braka – postala samostalno kazneno djelo,⁶² optuživo od strane bilo koje zainteresirane osobe te zapriječeno smrtnom kaznom (pooštrenog načina izvršenja) za glavnog počinitelja, ali i za sve osobe (uključujući i dobrovoljno otetu) koje su na bilo koji način u njoj sudjelovale.⁶³ Tako oštru penalnu politiku –

---

⁵⁸ Premda spomenuto društveno diferencirano kažnjavanje potječe od Hadrijanova reškripta iz 119. g. (D. 47,21,1 = *Coll.* 13,3,2), Paul je upravo povodom definiranja pojma *iniuria atrox* pružio najprecizniji opis skupine *honestiores*: rimski senatori, vitezovi, dekursionari, magistrati, edili, suci ili bilo koje druge osobe na uglednom položaju (*Sent.* 5,4,10).

⁵⁹ *V. Cod. Theod.* 9,3,1 = *Cod. Iust.* 9,10,1 (Konstantin, 326. g./?).

⁶⁰ *V. Cod. Theod.* 9,1,3 = *Cod. Iust.* 9,9,30 (Konstantin II. i Konstans, 342. g.); *Cod. Theod.* 9,7,6 = *Coll.* 5,3,2 (Valent. II. *Theod.* I. i *Arcad.*, 390. g.).

⁶¹ Glede Justinijanove regulacije pederastije v. također *Inst.* 4,18,4.

⁶² U Justinijanovoj su kompilaciji samo dva teksta koja potječu iz ranijeg pravnog razdoblja, a bave se otmicom, i to kao manifestacijom *crimen vis*: tako je u *Digesta* pod rubrikom *ad legem Iuliam de vi publica* (48,6,5,2) sadržan Marcijanov odlomak o otmici slobodne žene kažnjivoj smrtnom kaznom otežanog načina izvršenja, a *Codex Iustinianus* pod rubrikom *ad legem Iuliam de vi publica seu privata* (9,12,3) sadrži reskript careva Dioklecijana i Maksimijana iz 293. g. koji potvrđuje da se za otmicu podiže kaznena optužba temeljem *lex Iulia de vi*. Glede otmice dječaka v. D. 48,6,6 (Ulp.); usp. *supra*

⁶³ *V. Cod. Theod.* 9,24pr.–5. Konstantinov je zakon u glavnim crtama prenesen u *Edictum Theodorici* (cap. 17–19), a Justinijan ga spominje u *Kodeksu* (9,13,1 /528. g./) većim dijelom izričito potvrđujući njegovu pravnu valjanost; također v. *Lex Romana Burgundionum* 9,2; *Grac. Decr. c. 2 C.* 36. Osim toga u ovom kontekstu treba spomenuti Konstantinovu prvu konstituciju (316. g.), koja govori o otmici djevojaka kao primjeru kaznenog djela povodom kojega za *cla-*

popraćenu poticanjem, odnosno nagrađivanjem potkazivanja, brzim postupanjem te osuđenikovim gubitkom prava na priziv – prema otmici, koja je mogla uključivati i silovanje otete, nastavili su i kasniji carevi.⁶⁴ Konačno, Justinijan je – obuhvativši pojmom otete svaku ženu, uključujući i *sanctimoniales*, pa čak i rokinje, a pritom naglasivši nepovratnost gubitka djevičanstva te isključivši bilo koji oblik njihova kažnjavanja – propisao ne samo smrtnu kaznu (s konfiskacijom cjelokupne imovine) i za otmičara vlastite zaručnice te ponovio zabranu sklapanja braka između otete i otmičara nego i mogućnost nekažnjelog ubojstva otmičara i njegovih pomagača zatečenih na djelu koje bi počinili roditelji, krvni srodnici, tutor ili kurator otete.⁶⁵ Uzmemo li na kraju u obzir i Justinijanovo izričito ukidanje primjene odredbi *lex Iulia de vi publica* koje su se odnosile na otmice djevica, udovica ili posvećenica Bogu,⁶⁶ a njegove opisane inovacije glede povećane učinkovitosti zaštite otetih (i vjerojatno silovanih) žena shvatimo kao kršćanstvom impregniranu manifestaciju zaštite njihova moralnog integriteta više negoli spolne etike, mogli bismo razumjeti (pa možda i opravdati) povećani interes carskog zakonodavstva za kaznenim uređenjem otmice nauštrb šutnje glede odgovarajućeg, odnosno preciznog uređenja samog silovanja.⁶⁷

Dok nasilno obljublivanje udane žene u Vrsarskoj grofoviji rezultira preljubom i kažnjavanjem počinitelja kao preljubnika, silovanje može biti počinjeno kako prema neudanoj ženi – bilo dorasloj i djevici bilo djevojci koja više nije djevica – tako i prema udovici. Silovanje se u Vrsarskoj grofoviji – uređeno u 8. odjeljku *Parte criminale* njezine pravne zbirke – prvenstveno smatra nepoštivanjem djevičanske časti. To se djelo sastoji u obećavašćivanju ili odvođenju dorasle žene koja je djevica, pa čak i uz njezin pristanak, dobiven zbog obećanja o sklapanju ženidbe. Dakle osim samim nasilnim činom silovanje se u odnosu na tu skupinu žena može postići i nenasilno, odnosno prijevaram – stavljanjem u izgled braka kao posljedice spolnoga čina, a nakon razdjevi-

---

rissime ne treba odobriti privilegij carskog suda, već suđenje održati odmah, i to u provinciji u kojoj je počinjeno, v. *Cod. Theod.* 9,1,1 (= *Cod. Iust.* 3,24,1); usp. Evans-Grubbs, 1989, 59–83; Beaucamp, 1990, 109–112; Nguyen, 2006, 103–110.

⁶⁴ V. *Cod. Theod.* 9,2,5 (= *Cod. Iust.* 1,55,7); 9,24,1–3; 9,25,1–3; također v. Beaucamp, 1990, 113–114; Robinson, 1995, 72.

⁶⁵ V. *Cod. Iust.* 9,13,1 (528. g.); usp. sažetak u *Just. Inst.* 4,18,4; nadalje v. *Nov.* 143pr.–1 (563. g.); glede ostalih Justinijanovih *Novela* u kojima je otmica (uz ubojstvo i preljub) najčešće spominjano kazneno djelo, koje pak treba najstrože kažnjavati, bez mogućnosti otmičareva utočišta u crkvama, v. *Nov.* 8pr.–1; 17,5pr.; 13,3pr.; 17,7pr.; 24,2; 25,2,2; 28,6; 29,5; 37,10 (535. g.); 30,11pr. (536. g.); 128,21 (545. g.); 123,43 (546. g.); 134,4 (556. g.); detaljnije v. Beaucamp, 1990, 114–121.

⁶⁶ V. *Cod. Iust.* 9,13,1,3. Pritom O. F. Robinson (*op. cit.* u bilj. 46, str. 48, 72–73) zaključuje da je to staro pravo nastavilo djelovati kao zakonski temelj glede silovanja udanih žena; usp. Dixon, 2001, 52.

⁶⁷ Usp. Grodzynski, 1984, posebice 718–9; Beaucamp, 1990, 120–121.

čenja muškarčevim obezvrjeđivanjem danoga obećanja. Proizlazi da se lažno obećanje tumači kao neka vrsta verbalnog nasilništva zaodjenutog u prijevaru. Kažnjavanje je različito ovisno o tome je li riječ o djevici ili drugim skupinama žena kao eventualnih objekata djela. Počinitelja, podrazumijeva se – isključivo muškarca, koji bi obljubio djevicu kažnjavalo se novčano (sa stotinu škuda), a osim toga bi oštećenicu – sukladno biskupovoj prosudbi njezina društvenog statusa – morao oženiti ili joj dati miraz. Ako bi počinitelj nasilu obljubio ili nasilno odveo djevojku koja nije bila djevica ili udovicu, propisano je da mora dati miraz – prvog na način kako je to uobičajeno, a drugoj prema prosudbi porečkog biskupa – a potom će mu biti izrečena smrtna kazna i [plaćanje] dvije stotine škuda.⁶⁸ Za razliku od rimskoga prava, kao oštećenici se ni na pojmovnoj razini ne spominju muškarci, a ni mogućnost da počinitelj bude žena.

4. INCEST (*INCESTUM*)

Premda su Rimljani od davnina incest kao povredu sakralnih pravila (*fas*) i tradicionalnog morala (*mores antiqui*) smatrali zlodjelom *contra naturam*, kažnjivim od strane pontifika najstrožom kaznom,⁶⁹ u romanističkoj je znanosti zbog nedostatka nedvojbenih dokaza prevladalo mišljenje da je tek s Augustovom *lex Iulia de adulteriis coercendis* spolni odnos među bliskim srođnicima koji nisu mogli sklopiti valjani rimski brak (*matrimonium iustum*)⁷⁰ postao laicizirano javno kažnjivo djelo, reprimirano putem kaznenog postupka pred *quaestio de adulteriis*,⁷¹ a tijekom Principata putem kognicije mjerodavnih carskih službenika, i to težim oblikom kazne progonstva, točnije s *deportatio* obaju sudionika na različite, načelno nenaseljene, otoke.⁷² Premda je prema elaboraciji klasičnih pravnika Augustovim zakonom bio sankcioniran samo

---

⁶⁸ Jaramaz Reskušić, Milotić, 2021, 167–169.

⁶⁹ V. D. 23,2 39,1 (Paul.); usp. D. 23,2,14,2; D. 23,2,8; o tome v. Robinson, O. F., *op. cit.* u bilj. 46, str. 54. V. također Cic. *De leg.* 2,22; 2,41; o tome v. Rizzellijev zaključak (*op. cit.* u bilj. 29, str. 181) da je u republikanskom razdoblju zadržan drevni sustav, prema kojemu su pontifici bili nadležni za suzbijanje takva ponašanja počinjenog od strane osoba *sui iuris*, a *pater familias*, odnosno kućni sud, za osobe *alieni iuris*. Glede stoičkog, odnosno Senekina filozofskog poimanja *incesta* kao ponašanja *contra naturam* v. Fantham, 1983, 61–76.

⁷⁰ V. Gaj, *Inst.* 1,59; 1,64; D. 23,2 (*De ritu nuptiarum*); posebno jasno v. Paul (*Si quis ex his, quam moribus prohibemur uxores ducere, duxerit, incestum dicitur committere.*) u D. 23,2,39,1; glede konačnog određenja incestnih brakova v. Just. *Inst.* 1,10,1–7; 1,10,11–12. Detaljnije v. Treggiari, 1991, posebice str. 37–39, 107–119, 214, 281; Robinson, 1995, 55–57.

⁷¹ O sadržaju spomenutog zakona detaljnije v. *supra*; v. također *Coll.* 6,4,7. Glede incesta v. Guarino, 1943, 175–267; Biondi, III, 1954, 69–71; Manfredini, 1987, posebice 13–20; Santalucia, 1989, 94; Robinson, 1995, 54–55; *contra*, Guareschi, 1993, 453–488; Rizzelli, 1996, 181–182.

⁷² V. D. 48,18,5 (Marc.); Paul. *Sent.* 2,26,15 = *Coll.* 6,3,3.

incest *cum adulterio* ili *cum stupro*, optužba za preljubnički incest ne samo što nije zastarijevala nakon pet godina nego je i istodobno mogla biti podignuta protiv oboje sudionika takve seksualne povrede te biti temeljem za prikupljanje dokaza putem ispitivanja počiniteljevih robova pod mukama.⁷³ Što se tiče odgovornosti, odnosno kažnjivosti počinitelja incesta, valja istaknuti kasnoklasično Papinijanovo razlikovanje s jedne strane spomenutog slučaja *duplex crimen*, za koji je, kao i za incest počinjen unutar prvog i drugog stupnja krvnog srodstva te onaj počinjen s pokćerkom, snahom ili maćehom, bila predviđena jednaka, augustovska *poena adulterii* za oboje sudionika djela,⁷⁴ a s druge strane incesta počinjenog zbog postojanja nezakonitog, tj. incestnog braka, povodom kojega svjedoči o razlozima kako za ublažavanje tako i za isključenje odgovornosti, odnosno kažnjivosti počinitelja.⁷⁵ Naime učeni je pravnik, pozivajući se na relevantne carske reskripte, razlikovao ublažavanje augustovske kazne za muškog sudionika incesta u slučaju ako je do izvršenja djela došlo zbog postojanja nezakonitog, tj. incestnog braka,⁷⁶ od isključenja odgovornosti i kažnjivosti oboje sudionika takva incesta u slučaju kumulacije nedoraslosti, *error iuris* te *bona fides*, pri čemu naglašava da žena pod tim okolnostima nikad ne bi podlijegala kazni,⁷⁷ dok bi muškarca nepoznavanje prava oslobađalo kazne samo u slučaju suzdržavanja od spolnih odnosa te razvoda takva braka prije podizanja formalne optužbe za incest.⁷⁸

Što se tiče incesta u postklasičnom razdoblju, s jedne bi se strane zbog nedostatka svjedočanstava o razvoju represije *incestum cum adulterio* ili *cum stupro* moglo pretpostaviti da je nastavljeno jednako kažnjavanje oboje sudionika djela s augustovskom kaznom za preljub,⁷⁹ a s druge strane brojne carske konstitucije pokazuju da je kaznenopravni sadržaj djela fokusiran na incestne brakove, kojih se opseg s obzirom na uključene subjekte proširuje, a kaznena represija skokovito mijenja, od početnog smrtnog kažnjavanja do konačnog, Justinijanova svođenja na puko imovinsko kažnjavanje, uz izrica-

⁷³ V. D. 48,5,8(7),1; 48,5,40(39),5; 48,5,40(39),7–8 (Pap.); 48,18,4 (Ulp.); 48,18,5 (Marc.); 48,18,17,1 (Pap.); usp. D. 48,5,16(15),9 (Ulp.); Paul., *Sent.* 2,26,10; glede mogućnosti ponavljanja optužbe v. *Cod. Iust.* 9,9,8 (A. Sever, 224. godine); glede karakteristika optužbe za preljub v. *supra*. Glede suprotnog tumačenja Ulpijanova odlomka u D. 48,18,4, v. Rizzelli, 1996, 182, 219–221.

⁷⁴ V. D. 48,5,39(38)pr. (Pap.); detaljnije v. Manfredini, 1987, 17–24.

⁷⁵ V. D. 48,5,39(38),1–7 (Pap.)

⁷⁶ V. D. 48,5,39(38),3 (Pap.); glede obrazloženja takve varijacije *in melius* usp. Robinson, 1995, 56.

⁷⁷ V. D. 48,5,39(38),1; § 4; § 7 (Pap.); glede Justinijanove (Nov.12) generalizacije tog pravila v. *infra*.

⁷⁸ V. D. 48,5,39(38),5–6 (Pap.); usp. sličnu regulaciju u konstitucijama Dioklecijana i Maksimijana u *Coll.* 6,5,1.

⁷⁹ V. Paul. *Sent.* 2,19,5 (= *Coll.* 6,3,3); 2,26,15; detaljnije o (ne)kažnjivosti žene, v. Manfredini, 1987, 23–26.

nje društveno diferenciranih sporednih kaznenih mjera te iznimnu kažnjivost žene. Tako su najprije Konstancije II. i Konstans među incestne brakove ubrajali i one sklopljene između strica i nećakinje te bratića i sestrične, propisujući pritom smrtno kažnjavanje,⁸⁰ koje je pak od Teodozija I. otežano spaljivanjem živih osuđenika.⁸¹ Suočeni s pogoršanjem situacije, posebice u provincijama s prevladavajućom endogamijom, sljedeći su carevi pod utjecajem kršćanskog shvaćanja incesta kao težeg od preljuba te sankcioniranog izopćenjem, sukcesivno zabranjivali sklapanje braka sa sestrom pokojne žene ili bratovom udovicom,⁸² zatim između tutora i njegove štićenice,⁸³ oslobođenog muškarca i njegove patronke, ili njezine kćeri, ili udovice, odnosno razvedene žene njegova patrona,⁸⁴ konačno sklapanje braka između kršćana i Židova, kao i onaj između Rimljana i barbara.⁸⁵

Međutim već pedesetak godina nakon prvotnog propisivanja smrtne kazne započela je tendencija ublažavanja kaznene represije incesta. Tako najprije Arkadije i Honorije (396. g.) smrtnu kaznu zamjenjuju konfiskacijom cjelokupne imovine (*publicatio bonorum*), uz propisivanje infamije za oboje sudionika incestnog braka,⁸⁶ da bi Justinijan konačno – jednom općom (535. g.) i četverim posebnim novelama (536.–539. g.)⁸⁷ – precizno i progresivno pokušao riješiti sva pitanja povezana s incestnim brakovima diljem Carstva. S kaznenopravnog motrišta najvažniji je opći zakon, odnosno Novela 12 *De incestis nuptiis*, u kojoj Justinijan, nakon uvodnog obrazlaganja načela i ciljeva legislativne politike – uklanjanje neusklađenosti važećih zakona, prema kojima su počinitelji ostajali nekažnjeni, a oduzimanjem njihove imovine bivalo kažnjeno njihovo zakonito potomstvo, incestne brakove proglašava nezakonitim i protuprirod-

⁸⁰ V. *Cod. Theod.* 3,12,1 (342. godine); 3,10,1 = *Cod. Iust.* 5,8,1 (Honor. i Theod. II., 409. godine); v. također *Cod. Theod.* 9,7,8 = *Cod. Iust.* 9,9,33/34/ (Theod., Arcad. i Honor., 393. godine); usp. Tac., *Ann.* 6,19; Dio. Cass., *Noct. Att.* 58,22.

⁸¹ V. *Cod. Theod.* 3,12,2 (355. g.).

⁸² V. *Cod. Theod.* 3,12,2 (Konstancije II. i Konstans, 355. godine); 3,12,4 (Honor. i Theod. II., 415. godine); *Cod. Iust.* 5,5,8 (Zeno, 475. godine).

⁸³ V. D. 23,2,66 (Paul.); 48,5,7 (Marc.); 25,2,17pr. (Ulp.); *Cod. Iust.* 5,6; usp. Desanti, 1986, 443–63.

⁸⁴ V. Paul., *Sent.* 2,19,9; *Cod. Theod.* 9,9,1 = *Cod. Iust.* 9,11,1 (Konstantin, 326. godine); usp. D. 16,3,27 (Paul.).

⁸⁵ Glede braka između kršćana i Židova v. *Cod. Theod.* 16,8,6 (Konstantin II., 339. godine); 9,7,5 = 3,7,2 = *Cod. Iust.* 1,9,6 (Valent. II., Theod. I. i Arcad., 388. godine); glede braka između Rimljana (uključujući i provincijalce) i barbara v. *Cod. Theod.* 3,14,1 (Valent. I. i Valens, 370. /?/ 373. /?/ godine). V. Biondi, III, 1954, 481; Franciosi, 1988, 732–3; *contra*, Robinson, 1995, 57.

⁸⁶ V. *Cod. Theod.* 3,12,3 = *Cod. Iust.* 5,5,6; glede ostalih pravnih posljedica propisanih tom konstitucijom v. Manfredini, 1987, 26–27; Vihervalli, 2017, 133–134.

⁸⁷ V. Nov. 139 (536. g.); Nov. 154 (536. g.); Nov. 74,6 (538. g.); Nov. 89,15 (539. g.); za njihovu detaljnu analizu v. Franciosi, 1988, 740–6.

nim (ne i ništavnim), ali propisuje spolno i društveno diferencirano kažnjavanje počinitelja incesta. Naime kazna za muškog sudionika incesta sastojala se od *ademptio bonorum*, odnosno konfiskacije vlastite imovine (uključujući miraz samo ako nema djece iz ranijih zakonitih brakova),⁸⁸ uz izricanje gubitka javnih dužnosti i progonstva za pripadnike viših društvenih slojeva (*honestiores*), a nametanje tjelesnog kažnjavanja bičevanjem (*corporis verberatio*) za pripadnike nižih društvenih slojeva (*humiliores*), odnosno osobe *vilis conditionis*, sve dok ne bi naučile živjeti čedno u granicama koje je postavila sama priroda.⁸⁹ S druge strane za ženu izrijekom propisuje da će biti kažnjena jednako kao i muškarac – tjelesnim kažnjavanjem, konfiskacijom vlastite imovine te progonstvom – samo ako bi bila svjesna da sklapanjem incestnog braka krši zakon (*legem sciens neglexerit*).⁹⁰ Predviđjevši mogućnost isključenja ženine kažnjivosti zbog nepoznavanja prava (*ignorantia iuris*), Justinijan je potvrdio kako običajno-doktrinarno uvjerenje o *infirmitas sexus* tako i kršćanska načela koja nalažu milosrđe prema slabijima.

Statutarna definicija rodoskrvnuća u Vrsarskoj grofoviji – *Onaj tko, potaknut tako neobuzdanom požudom, počini zločin rodoskrvnuća sa srodnikom ili svojom krvnom srodnicom i to učini nenasilno kaznit će se kaznom koju proizvoljno odredimo, sve do uključno i smrti, ovisno o stupnju krvnoga srodstva i lozi.* – pokazuje da je tamošnji zakonodavac, za razliku od rimskog, bio fokusiran na kažnjavanje spolnog odnosa među krvnim srodnicima više negoli na suzbijanje incestnih brakova. Prema općim pravilima srednjovjekovnog kanonskog prava glede stupnjeva srodstva s obzirom na koncept bračnih zapreka, incestom bi se u Vrsarskoj grofoviji smatrali spolni odnosi svih srodnika u uspravnoj lozi, a u pobočnoj do uključno četvrtoga stupnja, uzimajući pritom u obzir način računanja srodstva prema kanonskome pravu. Osim moralne nedopuštenosti prema crkvenom učiteljstvu, takvo shvaćanje odražava ono što su zasigurno i Rimljani poimali i normativno razradili pod utjecajem crkvenog

---

⁸⁸ Za slučaj postojanja zakonitog potomstva iz ranijeg valjanog braka Novela 12 (*cap.* 2) predviđa njihovo trenutačno osamostaljenje (tj. oduzimanje počiniteljeve *patria potestas*) te pravo nasljeđivanja očevine. Premda je tom Novelom (*cap.* 3) isključena retroaktivnost, za slučaj postojanja ranije sklopljenog, a postojećeg incestnog braka, uz obvezni razvod u roku od dvije godine, propisana je konfiskacija samo 1/4 počiniteljeve imovine te podjela ostatka među njegovom djecom ovisno o njihovu statusu (u slučaju postojanja samo djece iz incestnog braka pripadaju im preostale 3/4 očevine, a u slučaju konkurencije djeci iz zakonitog braka pripada 9/16 ukupne očevine, a djeci iz incestnog braka 3/16). Glede važnosti Justinijanova propisivanja *ademptio bonorum* kao odraza načela osobnosti kazne v. Bonini, 1993, posebice 408–9.

⁸⁹ O funkciji *corporis castigatio* v. Bonini, 1993, 409; usp. Robinson, 1995, 57. Glede Justinijanova zahtjeva za usklađivanjem prava s prirodom (*akolouthos te physei*) detaljnije v. Lanata, 1984, 165–174, posebice 172–3 i bilj. 20.

⁹⁰ V. mišljenje N. Scapinia (1990, 137), prema kojemu je žena morala biti svjesna postojanja krvnog srodstva sa supočiniteljem incesta.

učenja u postklasično doba – da odnosi među bliskim srodnicima često rezultiraju određenim problemima kod potomstva.

5. SVODNIŠTVO (*LENOCINIUM*)

Premda je prema rimskom shvaćanju spolnog kao javnog morala prostitucija bila infamna, ali popularna (čak i oporeziva⁹¹) trgovina, koja je služila uravnoteženju požudnog ponašanja muškaraca te je predstavljala zakoniti oblik seksualnosti, analiza pravnih vrela pokazuje da se u klasičnom razdoblju, na temelju pravničke interpretacije Augustove *lex Iulia de adulteriis coercendis*, kažnjavalo svodništvo konkretizirano u nekoliko čina poticanja ili sudjelovanja prilikom izvršenja kaznenog djela preljuba,⁹² a da je tek u postklasičnom razdoblju konfigurirano kao samostalno kazneno djelo – *crimen lenocinium* – s inovativno pooštrenim načinom kažnjavanja.

Tako iz stožernog Ulpijanova odlomka proizlazi da je klasično pravo kazneno odgovornim za svodništvo (*lenocinium*) držalo samo preljubničina supruga koji bi zadržao suprugu uhvaćenu u flagrantnom preljubu, a pustio njezina supočinitelj *in domo deprehensus*, ili oženio ženu koja je *adulterii damnata*, ili primio novac (*pretium*) – osobno ili preko druge osobe – kako bi prikrio preljub svoje supruge, ili stekao bilo kakvu – jedanput ili više puta – dobit (*quaestum*) temeljem njezina preljuba.⁹³ Uzmemo li uz to u obzir ekstenzivno tumačenje Augustove *lex Iulia de adulteriis coercendis* sadržano u odlomcima drugih klasičnih pravnika, opravdano bi se moglo zaključiti da je svodništvo, zapriječeno zakonskom *poena adulterii*, obuhvaćalo još dva slučaja: kako stavljanje vlastite kuće na raspolaganje za počinjenje kažnjivih seksualnih povreda tako i suprugino prihvaćanje mita za preljub njezina supruga.⁹⁴

---

⁹¹ Detaljno v. Stumpp, 1998, 342–363.

⁹² Detaljno o klasičnom kaznenopravnom režimu *lenocinium* v. Mommsen, Graz, 1955 (repr. 1. izd. 1898), 699–701 i bilj. 7; Kleinfeller, 1943, 1492–1493; Formigoni Candini, 1990, 97–127, posebice 97–118; Robinson, 1995, 67–69, 138–40; McGinn, 1998, 171–194; usp. Costa, 1921, 169; Biondi, III, 1954, 482.

⁹³ V. D. 48,5,30/29/pr_4 (Ulp.); također v. *Cod. Iust.* 9,9,9 (224. godine); 9,9,17,1 (257. godine); glede nevaljanosti braka, odnosno nepovoljnog položaja onoga koji, prema Augustovu bračnom zakonodavstvu, oženi osuđenu preljubnicu, v. D. 34,9,13 (Pap.); Ulp., *Reg.* 13,2; 16,2; D. 23,2,43,12–13 (Ulp.).

⁹⁴ O slučaju *domum praebere ad stuprum adulteriumve in ea committendum* v. D. 4,4,37,1 (Trif.); o proširenju destinatarata te zabrane v. D. 48,5,9(8)pr.; 48,5,11(10),1 (Pap.). O slučaju *si uxor ex adulterio praemium acciperi* v. D. 48,5,34(33),2 (Marc.); za obuhvaćanje i osobe koja je zlonamjernim savjetom ili činom omogućila da davanjem *pecunia* ili *aliqua pactio* budu oslobođeni kazne muškarac ili žena uhvaćeni u preljubu v. D. 48,5,15(14)pr (Scaev.); usp. *schol.* 5 uz *Bas.* 60,37,33. Detaljnije v. Rizzelli, 1990, 457, 481–492; McGinn, 1998, 171–194.

Izvan opsega primjene Augustova zakona o preljubu pravna vrela svjedoče da je u klasičnom razdoblju svodništvo smatrano činom teškim poput prodavanja vlastita tijela,⁹⁵ ali sankcioniranim samo gubitkom društvene časti, odnosno infamijom,⁹⁶ mada i imovinskopравnim gubicima u slučajevima podvođenja ropkinja.⁹⁷ Pritom su svodništvom bile obuhvaćene sve aktivnosti povezane s prostitucijom koje bi se, u pravilu prikriveno, provodile u okviru obavljanja neke dopuštene gospodarske djelatnosti, poglavito vođenja prenoćišta, taverne ili kupališta.⁹⁸ Osim toga širinu pravničkog određenja svodništva pokazuje i činjenica da je ono obuhvaćalo s aspekta subjekta muškarce i žene, kako slobodne tako i robove, a s aspekta objekta isključivo žene, ropkinje i slobodne⁹⁹.

Raščlamba postklasične kaznenopravne regulacije *crimen lenocinium*, sadržane u titulima *de lenonibus* Teodozijeve Kodeksa (15,8) te Justinijanove Kodeksa (11,4), pokazuje da je kaznenopravni sadržaj svodništva činilo bilo kakvo sudjelovanje, poticanje ili pogodovanje kako spolnom općenju tako i izvršenju putenih radnji (uključujući i one koje nisu predstavljale kazneno djelo *per se*) koje bi bilo počinjeno iz koristoljublja. U tom smislu najprije je Konstancije II. ediktom o ropkinjama koje su se posvetile kršćanskoj vjeri (343. g.) nastojao zaštititi javni moral te slijedeći učenje crkvenih otaca o *officia* svećenika, propisao da samo crkveni dostojanstvenici i ugledni kršćani mogu otkupiti ropkinje kršćanke koje bi njihovi gospodari prodali radi obavljanja prostitucije.¹⁰⁰ Potom su carevi Teodozije II. i Valentinijan III. propisali da će *pater familias*, odnosno *dominus*, koji bi na prostituciju natjerali kćer pod vlašću, odnosno svoju ropkinju, biti izloženi ne samo gubitku vlasti nad tim osobama već i osudi na doživotni prisilni rad u javnim rudnicima (*damnatio*

⁹⁵ V. D. 23,2,43,6 (Ulp.); usp. *schol.* 9 uz *Bas.* 28,4,13.

⁹⁶ V. D. 3,2,1pr; 3,2,2,5; 3,2,4,2. Uz infamiju (detaljno v. Kaser, 1956, 220–278) svodnicima je izrijekom bilo oduzeto pravo podizanja javne kaznene optužbe, osim u slučaju smrti bliske osobe (djeteta, roditelja, patrona) ili javnog sudskog postupka koji bi ga se izravno ticao (*res sua*), v. D. 48,2,4; usp. Robinson, 1995, 69; Beaucamp, 1990, 122–123; Stumpp, 1998, 302–304.

⁹⁷ Dva Ulpijanova odlomka (D. 1,6,2; 1,12,1,8) svjedoče o ovlasti gradskog prefekta, odnosno upravitelja provincije, da nepovratno proda ropkinju koju bi podvodio njezin gospodar. Osim toga brojna pravna vrela svjedoče o učestalosti klauzule o zabrani prostituiranja ropkinja kršenje koje bi bilo zapriječeno u kupoprodajnom ugovoru prestankom njezina ropskog statusa (D. 2,4,10,1; 18,7,9; 21,2,34; 37,14,7; *Cod. Iust.* 4,56,1) ili pravom prodavatelja da je zaplijeni (*abducere*) ili pokrene *manus iniectio* (D. 2,4,10,1; 18,1,56; 18,7,9; 40,8,7; *Cod. Iust.* 4,56,2), a u ugovoru o ručnom zalogu ropkinje prestankom založnog prava (D. 13,7,24,3); detaljnije v. Beaucamp, 1990, 123–124; Stumpp, 1998, 333–337.

⁹⁸ V. D. 3,2,4,2; 23,2,43,9 (Ulp.).

⁹⁹ V. D. 3,2,4,2-3; 23,2,43,6-7 (Ulp.).

¹⁰⁰ V. *Cod. Theod.* 15,8,1 (343. g.); glede svjedočanstva da je jedna od *officia* svećenika bila otkupljivanje ne samo zatočenika nego još i više *maxime feminae turpitudini* v. sv. Ambrozije, *De off.* 2,15; usp. I. Gothofredusov komentar *Cod. Theod. ad 15,8,1*, u kojemu se kaže da sve to *christianae legis veneratione constitutum*.

in metallum), a da će dotične djevojke otkupiti biskup, sudac ili *defensor civitatis*.¹⁰¹ Osim toga istoimeni su carevi, nastojeći intenzivirati represiju prostitucije, propisali da će oni koji podvode, odnosno prostituiranju izlažu svoju ropkinju ne samo izgubiti vlasništvo nad tom ženom već i biti izvrgnuti javnom tjelesnom kažnjavanju – *verberatio* – te protjerani iz Konstantinopola.¹⁰² Slijedom takve politike ubrzo je car Leon odredio da svodništvo nikome nije dopušteno te je propisao da će u slučaju podvođenja ropkinje ili slobodne žene svodnici (*lenones*) iz nižih društvenih skupina biti osuđeni *ad metallum* ili na *deportatio in insulam*, a oni iz viših društvenih skupina, točnije rečeno oni koji obavljaju vojnu ili drugu časnu službu ili zanimanje, kažnjeni konfiskacijom imovine te gubitkom *dignitas*.¹⁰³ Konačno, i Justinijan je na specifičan način, nakon početnog ne odveć značajnog doprinosa,¹⁰⁴ potvrdio takvu kaznenu politiku glede svodništva kao glavnog čimbenika prostitucije. Premda je, zabranivši svodništvo bilo kakve vrste, Novelom 14 (535. g.) napustio društveno distingvirano kažnjavanje svodnika te težu kaznu – prisilni rad u rudnicima – zamijenio blažom – kaznom progonstva, pooštrenom prethodnim bičevanjem ili sakaćenjem – činjenica da je svodnike opisao kao kužne bolesnike koji mame djevojke obećanjima darova, nakita ili lijepe odjeće, kao i činjenica da je istim zakonom novčanom kaznom od dvije libre zlata zaprijetio čak i onima koji svodništvo toleriraju u vlastitoj kući,¹⁰⁵ upućuju na zaključak da je nastojao postići učinkovitiju represiju svodništva kako bi uklonio barem prisilnu ili prijevartnu prostituciju ropkinja i/ili slobodnih žena. U tom smislu ne smije se izostaviti ni Novela 134 (556. g.), kojom je, protegnuvši primjenu augustovske kazne za preljub na sve sudionike prilikom izvršenja tog djela, uključujući i svodnike, uobličio temelje ne samo buduće svjetovne nego i kanonske doktrine glede tog omraženog društvenog fenomena.¹⁰⁶

Vrsarski zakonodavac, zabranjujući svodništvo i izražavajući potpunu intolerabilnost prema toj pojavi, na tragu je postklasičnoga rimskog prava, ali

---

¹⁰¹ V. *Cod. Theod.* 15,8,2 = *Cod. Iust.* 11,41,6; 1,4,12 (428. g.); usp. *can. 12* Elvirskog koncila, kojim je već 300. g. propisana sankcija trajnog izopćenje za *mater vel pater vel quaecumquae fidelis, si lenocinium exercuerit*.

¹⁰² V. *Nov. Theod.* 18,1 (439. g.).

¹⁰³ Pritom je car naglasio da prostituiranu osobu ropskog statusa bilo tko, a posebice klerik ili svećenik, može besplatno osloboditi vlasti osuđenog svodnika, v. *Cod. Iust.* 11,41/40,7 = *Cod. Iust.* 1,4,14 (457.–467. godine).

¹⁰⁴ O Justinijanovu propisivanju gubitka patronskih prava za gospodara koji prostituira svoju ropkinju v. *Cod. Iust.* 6,4,4,2; o stjecanju rimskog građanstva za ropkinju oslobođenu zbog gospodareva svodništva v. *Cod. Iust.* 7,6,1,4; o kreiranju opće koncepcije sramoćenja (*infamia*) za svodnike v. *Cod. Iust.* 2,11; 10,59; usp. Kaser, 1956, 272; Beaucamp, 1990, 127–8.

¹⁰⁵ V. *Nov.* 14 (535. godine); usp. Formigoni Candini, 1990, 124–147.

¹⁰⁶ V. *Nov.* 134,10pr.; glede kanonske doktrine i kanonskog kaznenog prava, koji se u bitnom nisu razlikovali od Justinijanova uređenja svodništva, v. Schiappoli, 1910, 891–903; Gottschalk, 1997 (rep. izd. iz 1866), 146–183.

i mnogo stroži, posebice glede samog kažnjavanja. Osim toga odjeljak br. 12. kaznenog dijela vrsarske zbirke dokumentira mnogo strožu kvalifikaciju svodništva u Vrsarskoj grofoviji negoli je to primjerice slučaj u shvaćanjima dekretalista 13. stoljeća: *Tko bude svodnik, ili svodnica ili snubilja, te na bilo kakav način pruži pomoć ili dade savjet radi počinjenja gore rečenih zločina iz požude, ako je [počinitelj] muškarac, kaznit će se onim kaznama namijenjenima glavnome počinitelju, a ako je [počinitelj] žena, kaznit će se bičevanjem, izlaganjem na berlinu i izgonom, prema našoj prosudbi.* Izrazito negativan stav vrsarskog zakonodavca prema svodništvu ogleđa se kako u jednakom kaznenopravnom tretmanu glavnog počinitelja i njegovih pomagača i/ili poticatelja tako i u činjenici da se djelo kvalificira jednako, odnosno neovisno o spolu počinitelja. Unatoč tome, a jedinstveno u okviru vrsarskog uređenja kaznenih djela protiv spolnoga morala, za djelo svodništva propisuje se ne samo različito, odnosno spolno uvjetovano, već i vrlo neodređeno kažnjavanje. Naime vrhovnome vlastodršcu – porečkom biskupu – glede kažnjavanja pripada potpuna diskrecija, pri čemu se misli na odabir vrste kazne i njezine težine. Takav gotovo krajnji pristup vrsarskog zakonodavca može se tumačiti nastojanjem učinkovitog suzbijanja prikrivenog svodništva i prostitucije u tavernama i konačištima, ali i u privatnim kućama, zbog velikog priljeva stranaca tijekom 16. i nadolazećih stoljeća.¹⁰⁷ *Ratio* strogosti vrsarskog uređenja jednaka je Ulpijanovim shvaćanjima o mjestima i djelatnostima koje služe prikrivanju stvarnog počinjenja toga delikta.

6. ZAKLJUČAK

Na temelju analize duge rimske pravne, a posebno kaznene povijesti teško je pružiti jednoznačan i konačan te jednostavan odgovor glede zaštićenog dobra u slučajevima povreda spolnog morala. Uzimajući u obzir dva formativna temelja rimskog shvaćanja spolnog kao javnog morala, nedvojbeno se može zaključiti da je tijekom trinaestostoljetne rimske pravne povijesti valjani rimski brak (*matrimonium iustum*) bio neupitno i snažno zaštićeno pravno dobro. U tom se smislu uređenje od Augusta do Justinijana pokazuje dosljednim i neprekidnim, dakako uz određene prilagodbe nadahnute kršćanskim učenjem. Vrsarska zbirka prava nije recipirala rimska rješenja u njihovu cjelovitu sadržaju, ali očit je jednak idejni temelj kakav se susreće u rimskom postklasičnom pravu, posebno u njegovim kasnijim fazama. Kao prvorazredno zaštićeno dobro u vrsarskoj se zbirci pokazuje žena i njezin spolni moral te fizički integritet. Ako je riječ o udanoj ženi, važnost toga zaštićenog dobra dodatno se

---

¹⁰⁷ Jaramaz Reskušić, Milotić, 2021, 173–174.

pojačavala, kao i ako je bila riječ o nedoraslim ženskim osobama. Primjećuje se i zaštita od nasilnih spolnih čina svih vrsta prema svim vrstama žena.

Glede preljuba zamjećuje se negativno gledište u rimskom i srednjovjekovnom vrsarskom pravu, ali s bitnim razlikama. Što se tiče javnopravnog, odnosno kaznenog uređenja preljuba u rimskom pravu, analiza izvora pokazuje da je već Augustovom *lex Iulia de adulteriis coercendis* kao osnovni cilj postavljeno očuvanje valjanih rimskih brakova nadziranjem spolne čestitosti udanih žena s jedne strane, a oslobođenim kažnjivosti vlastitih izvanbračnih spolnih odnosa sa širokom lepezom nečasnih žena (prostitutkama, svodnicama, glumicama, krčmaricama, osuđenim preljubnicama, ropkinjama) s druge. Kanonsko poimanje ženidbe (braka) kao *sacramentum magnum*, klatno njegove ekstremne zaštite (postavljene konstantinovskom naglašenom akuzatornom aktivnošću povrijeđenog supruga te smrtnim kažnjavanjem oboje sudionika djela) umiruje se Justinijanovom istančanom politikom svojevrsnog ograničavanja suprugove *accusatio adulterii* te spolno distingviranog, odnosno individualiziranog kažnjavanja, obilježenog zadržavanjem smrtnog (pa i pooštrenog) kažnjavanja muškarca, a inovativnim ublažavanjem kažnjavanja žene. Ženidba (brak) u vrsarskoj je zbirci kvaliteta koja ženi daje pojačanu zaštitu, a počinitelju preljuba (pod čime se podrazumijeva nasilna obljava udane žene) strogo kažnjavanje. Vlast u Vrsaru ne provodi kontrolu nad time poput Rimljana, nego to strogo i beziznimno kažnjava da bi se zaštitilo ženu u njezinu svekolikom integritetu: spolnom, fizičkom, kao potencijalnu roditelju (što je posebno važno), ali i kao osobu vezanu institutom braka, koji tijekom razvoja pravnog poretka nadahnutog kršćanstvom poprma sve uzvišenije kvalifikacije.

Za razliku od navedenog, kazneno uređenje silovanja u rimskom pravu, shvaćenog u najširem smislu kao kažnjivog spolnog odnosa protivnog ženinoj volji, a posebice s obzirom na kasnoklasičnu javnu i vremenski neograničenu dostupnost mogućnosti triju različitih pravnih osnova (*vis, stuprum, iniuria atrox*) za njegovo gonjenje, upućuje na zaključak da su ženin spolni, odnosno moralni integritet i tjelesni (kao bračno-reproduktivni) kapacitet predstavljali primarno zaštićeno pravno dobro. Unatoč relativnoj šutnji postklasičnog zakonodavstva glede silovanja, konstantinovsko oblikovanje otmice djevojaka (*raptus*) kaznenim djelom zaprijećenim smrtnom kaznom te Justinijanovo višestruko, kršćanskim načelima motivirano, intenziviranje njegove represije potvrđuju da je moralni integritet žena – pa makar otetih, a pritom najčešće i obeščaćenih – stekao još efikasniju pravnu zaštitu, pa i kao pretpostavka zaštite institucije braka. Koncept zaštićenog dobra pri uređenju silovanja u vrsarskoj grofoviji drugačiji je nego u rimskom pravu, dapače čak i sasvim *sui generis*. Premda supstancijalno počiva na jednakim polazištima kao i rimsko pravo, u vrsarskoj grofoviji njime se štite djevice – predbračni ideal kršćanske žene, ali i udovice i dorasle žene koje više nisu djevice. Vrsarski zakonodavac kažnjava čin koji je rezultat fizičkog nasrtaja, ali i takav nasrtaj koji nije fizički,

već verbalni, a sastoji se u ženinoj privoli na spolno općenje uvjetovanoj muškarčevim obećanjem da će baš nju i zbog toga uzeti za suprugu, pa to dakako ne učini. U potonjem smislu vrsarski zakonodavac teži tome da se među njima sklopi ženidba, a tek ne prihvati li to muškarac, dolazi do kažnjavanja u pravom smislu te riječi.

Razvoj kaznenopravnog uređenja incesta pokazuje da promjena, odnosno širenje njegova kaznenopravnog sadržaja – od augustovskog poimanja kažnjivog incesta samo ako je počinjen *cum adulterio* ili *cum stupro* do širokog postklasičnog određenja incestnih brakova – unatoč skokovitim prilagodbama carske kaznene represije, koju Justinijan svodi na imovinsko sankcioniranje popraćeno učinkovitim društveno distingviranim dodatnim kažnjavanjem (npr. gubitkom mogućnosti obavljanja javnih funkcija za *honestiores*), potvrđuje zaštitu kako spolnog morala kao temelja zakonitog braka tako i valjanog funkcioniranja državnog ustroja. Pritom valja istaknuti da je Justinijanova intervencija, koja je zametak privilegiranog kaznenopravnog položaja incestne žene klasičnog prava transformirala u kažnjivost žene samo u slučaju njezina dolusa, predstavljala jasan znak zaštite ženina dostojanstva, odnosno osnaženja njezina pravnog položaja u društvu. Vrsarska grofovija glede incesta slijedi trendove u općem kanonskom pravu. Dijelom se on sprečava bračnom zaprekom, a dijelom i zabranom spolnih odnosa među određenim kategorijama ljudi koji su međusobno povezani krvnim srodstvom.

Premda je prema rimskom shvaćanju spolnog kao javnog morala prostitucija bila infamna, ali popularna trgovačka djelatnost, koja je čak i u doba kršćanskih careva funkcionirala kao nužno zlo koje uravnotežuje požudno ponašanje muškaraca, razvoj kaznene represije svodništva (*lenocinium*) pokazuje ustrajnost rimskog zakonodavca da, kažnjavajući osobe koje iz koristoljublja podvode ne samo svoje ropkinje već i slobodne žene, suzbije prostituciju i tako zaštititi javni moral kao jamac stabilnosti društvenog poretka u cjelini. Naime u svjetlu činjenice da su prostitutke i svodnici bili društveno najponiženiji te pravno višestruko diskvalificirani rimski građani kažnjavanje svodnika dodatno se pokazuje kao sofisticirana metoda prevencije: s jedne strane pripadnike viših društvenih slojeva odvraća se od predatorskog ponašanja prema časnim ženama, koje se s druge strane upozorava na raznovrsne društveno-pravne posljedice gubitka vlastite spolne čistoće. Prostitucija i svodništvo u vrsarskoj grofoviji nisu pojava koja se ikako tolerirala (pa čak i na marginama društva). Ona se kažnjavala, sva represija bila je usmjerena na njezino iskorjenjivanje, što treba pripisati specifičnim prilikama u Vrsaru od XVI. stoljeća, kada na područje vrsarske grofovije zbog niza razloga doseljava velik broj stranaca.

LITERATURA

1. Arieti, J. A., *Rape and Livy's view of Roman history*, u: *Rape in Antiquity. Sexual Violence in the Greek and Roman Worlds*, Deacy, S., Pierce, K. F. (ur.), London, 1997.
2. Bandini, V., *Appunti in tema di reato di adulterio*, Studi Ratti, Milano, 1934
3. Bassanelli Sommariva, G., *Brevi considerazioni su CTh. 9,7,1*, Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana, VII. Convegno internazionale, Perugia, 1988.
4. Bauman, R. A., *Some Remarks on the Structure and Survival of the Quaestio de Adulteriis*, Antichton, II, 1968.
5. Beaucamp, J., *Le statut de la femme à Byzance (4e – 7e siècle). I. Le droit impérial*, Pariz, 1990.
6. Biondi, B., *La poena adulterii da Augusto a Giustiniano*, Scritti in onore di F. Mancaleni, Studi Sassaresi, II, 16, Sassari, 1938.
7. Biondi, B., *Il diritto romano cristiano*, part. III, Milano, 1954.
8. Bonfante, P., *Corso di diritto romano*, 1. *Diritto di famiglia*, Milano, 1963 (repr. izd. 1925).
9. Bonini, R., *Ricerche di diritto giustiniano*, Milano, 1990.
10. Bonini, R. *Alcune considerazioni sulla funzione della pena nelle Novelle giustiniane*, u: Studi economico-giuridici, vol. IV, *Il problema della pena criminale tra filosofia greca e diritto romano*, Napoli, 1993.
11. Brasiello, U., *La repressione penale in diritto romano*, Napoli, 1937.
12. Cantarella, E., *Adulterio, omicidio legittimo e causa d'onore in diritto romano*, Studi di onore di Gaetano Scherillo, I, Milano, 1972.
13. Corsanego, C., *La repressione romana dell'adulterio*, Roma, 1936.
14. Costa, E., *Crimini e pene da Romolo a Giustiniano*, Bologna, 1921.
15. Delmaire, R., *Les responsables de l'administration financière au Bas-Empire*, thèse, Paris IV, 1986.
16. Desanti, D., *Costantino ed il matrimonio fra tutore e pupilla*, BIDR, 28, 1986.
17. Dixon, S., *Reading Roman Women: Sources, Genres and Real Life*, London, 2001.
18. Dupont, C., *Le droit criminel dans les constitutions de Constantin. Les infractions*, I, Lille, 1953.
19. Dupont, C., *Le droit criminel dans les constitutions de Constantin. Les peines*, II, Lille, 1955.
20. Edwards, C., *Unspeakable professions: public performance and prostitution in Ancient Rome*, u: *Roman Sexualities*, ed. by J. P. Hallett and M. B. Skinner, Princeton – New Jersey, 1997.
21. Esmein, A., *Le délit d'adultère à Rome et la loi Julia de adulteriis*, Mélanges d'histoire du droit et de critique: Droit romain, Paris, 1886.
22. Evans-Grubbs, J., *Abduction Marriage in Antiquity: A Law of Constantine (CTh IX.24.1) and Its Social Context*, JRS, 79, 1989.
23. Falchi, G. F., *Diritto penale romano*, vol. II, Padova, 1932.
24. Fantham, E., „Nihil iam iura naturae valent: Incest and Fratricide in Seneca's *Phoenissae*“, u: *Seneca Tragicus*, Boyle, A. J. (ur.), Melbourne, 1983.
25. Fantham, E., *Stuprum: Public Attitudes and Penalties for Sexual Offences in Republican Rome*, 35 Echos Du Monde Classique/Classical Views (Issue 10), 1997.
26. Formigoni Candini, W., *Ne lenones sint in ullo loco reipublicae romane*, Annali Università di Ferrara, 4/1990.
27. Franciosi, E., *Il regime delle nozze incestuose nelle Novelle giustiniane*, Estudios en homenaje al profesor Juan Iglesias, coord por J. R. Esteve, J. Iglesias Santos (hom), vol. 2, 1988.

28. Gardner, J. F., *Women in Roman Law and Society*, London, 1986.
29. Garnsey, P., *Adultery Trials and Survivals of the Quaestiones in the Severan Age*, JRS, 57, 1967.
30. Garnsey, P., *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire*, Oxford, 1970.
31. Glendinning, E., *Reinventing Lucretia: Rape, Suicide and Redemption from Classical Antiquity to the Medieval Era*, International Journal of the Classical Tradition, vol. 20, No. 1/2, 2013.
32. Gorla, F., *La Nov. 134,10; 12 di Giustiniano e l'assunzione coattiva del abito monastico*, Studi in onore di Giuseppe Grosso, t. 6, Torino, 1974.
33. Gorla, F., *Studi sul matrimonio dell'adultera nel diritto giustiniano e bizantino*, Torino, 1975.
34. Gottschalk, G., *Über den Einfluss des römischen Rechts auf das kanonische Recht*, Aalen, 1997 (rep. izd. iz 1866.).
35. Grodzynski, D., *Ravies et coupables. Un essai d'interprétation de la loi IX,24,1 du Code théodosien*, MEFRA Antiquité, 96, 1984.
36. Guareschi, A., *Le note di Marciano ai de adulteriis libri duo di Papiniano*, Index, 21, 1993.
37. Guarino, A., *Studi sull'incestum*, ZSS, 63, 1943.
38. Jaramaz Reskušić, I., *Kaznenopravni sustav u antičkom Rimu*, Zagreb, 2003.
39. Jaramaz Reskušić, I., *Funkcije zatvora u kazneno-postupovnom sustavu cognitio extra ordinem*, Zbornik PFZ, vol. 52, br. 5, 2002.
40. Jaramaz Reskušić, I., *Lex Iulia de adulteriis coercendis: pojam, optužba i represija preljuba*, Zbornik PFZ, vol. 55, br. 3–4, 2005.
41. Jaramaz Reskušić, I., *Crimen adulterii – postklasične inovacije*, Zbornik PFZ, vol. 56, br. 4, 2006.
42. Jaramaz Reskušić, I., *Augustove reforme kaznenog prava i pravosuđa*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 13, br. 1, 2006.
43. Jaramaz Reskušić, I., Medančić, T., *Cognitio extra ordinem u rimskom pravu*, Pravnik, vol. 40, br. 82, 2006.
44. Jaramaz Reskušić, I., Milotić, I., *Crimina protiv spolnog morala u vrsarskoj pravnoj zbirci: kanonska narav I rimski uzori (kanonska pravila kao izvor statutarnog prava)*, Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu, vol. 28, broj 1/2021.
45. Kaser, M., *Infamia und ignominia in den römischen Rechtsquellen*, ZSS Röm. Abt., 73, 1956.
46. Kaser, M., *Das römische Privatrecht*, II, München, 1959, str. 122 i bilj. 29; Volterra, E., *Istituzioni di diritto romano*, Roma, 1961.
47. Kaser, M., *Das römische Privatrecht*, I, München, 1971.
48. Kleinfeller, P., s. v. *Lenocinium*, RE, bd. XII/2, Stuttgart, 1943.
49. Kunkel, W., s.v. *Quaestio*, RE, bd. XLVII, Stuttgart, 1963.
50. Lanata, G., *Legislazione e natura nelle Novelle giustinianee*, Napoli, 1984.
51. Levy, E., *Die römische Kapitalstrafe*, Heidelberg, 1931.
52. Lintott, A. W., *Violence in Republican Rome*, London, 1999.
53. Manfredini, A. D., *La donna incestuosa*, Annali Università di Ferrara, Scienze Giuridiche Nuova Serie, 1/1987.
54. Manfredini, A. D., *Costantino la tabernaria il vino*, u: Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana, VII. Convegno internazionale, Perugia, 1988.
55. McGinn, Th., *Prostitution, Sexuality, and the Law in Ancient Rome*, New York – Oxford, 1998.
56. McGinn, Th., *Prostitution. Controversies and New Approaches*, u: A Companion to Greek and Roman Sexualities, Hubbard, Th. K. (ur.), 2014.

57. Mer, L., *L'accusation dans la procédure pénale du Bas Empire*, Université de Rennes, 1953.
58. Mommsen, T., *Römisches Strafrecht*, Graz, 1955 (repr. 1. izd. iz 1898.).
59. Nguyen, N. L., *Roman Rape: An Overview of Roman Rape Laws from the Republican Period to Justinian's Reign*, Michigan Journal of Gender & Law, 2006, vol. 13, br. 1.
60. Omar, F., *A Proposed framework for Roman „Chastity Crimes“: Pudicitia in Early Imperial Roman Literature*, Berkeley Undergraduate Journal of Classics, 2017, vol. 6, br. 1.
61. Panero Oria, P., *Ius occidendi et ius accusandi en la lex Iulia de adulteriis coercendis*, Valencia, 2001.
62. Rilinger, R., *Humiliores – Honestiores – zu einer sozialen Dichotomie im Strafrecht der römischen Kaiserzeit*, München, 1988.
63. Rizzelli, G., *Il crimen lenocinii*, Archivio giuridico „Filippo Serafini“, vol. CCX, fasc. 1/1990.
64. Rizzelli, G., *Lex Iulia de adulteriis. Studi sulla disciplina normativa di adulterium, stuprum, lenocinium*, Bari, 1996.
65. Robinson, O. F., *The Criminal Law of Ancient Rome*, Baltimore, Maryland, 1995.
66. Santalucia, B., *Diritto e processo penale romano nell' antica Roma*, Milano, 1989.
67. Scapini, N., *Diritto e procedura penale nell' esperienza giuridica romana*, Roma, 1990.
68. Schiappoli, D., *Diritto penale canonico*, Pavia, 1910 .
69. Schminck, A., Simon, D., *Eine Synopsis der Novellen Justinians*, Fontes Minores, t. 4, Frankfurt am Main, 1981.
70. Stumpp, B. E., *Prostitution in der römischen Antike*, Berlin, 1998.
71. *Theodori scholastici Breviarium Novellarum*, u: Anekdotica zur byzantinischen Gesetzgebung, t. 3, ed. C. E. Zachariae, Aalen, 1969.
72. Treggiari, S., *Roman Marriage: Iusti Coniuges from Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Oxford, 1991.
73. Thomas, Y., *Vitae necisque potestas. Le père, la cité, la mort*, Du châtement dans la cité. Supplices corporels et peine du mort dans le monde antique, Paris, 1984.
74. Thompson, S. E., *Prostitution - Choice Ignored*, Women's Rights Law Reporter, 2000, vol. 21, br. 3.
75. Venturini, C., *“Accusatio adulterii” e politico costantiniana (per un riesame di CTh. 9,7,2, SDHI, 54, 1988.*
76. Vihervalli, U., *Deviance and Disaster: Rationalising Sexual Morality in Western Christian Discourses, AD 390 – AD 520*, diss., School of History, Archaeology and Religion, Cardiff University, 2017.
77. Voci, P., *Storia della patria potestas da Augusto a Diocleziano*, IURA, 31, 1980.
78. Voci, P., *La patria potestas da Costantino a Giustiniano*, Studi di diritto romano, t. 2, Padova, 1985.
79. Volterra, E., *Per la storia dell'accusatio iure mariti vel patris*, Scritti giuridici 1, Naples, 1991 (repr. iz 1928.).
80. Volterra, E., *Per la storia del reato di bigamia in diritto romano*, Studi Ratti, Milano, 1934.

Summary

Ivana Jaramaz Reskušić *

Ivan Milotić **

CRIMINA AGAINST SEXUAL MORALITY IN THE LEGAL COMPILATION OF VRSAR: CANON RULES AS A SOURCE OF STATUTORY LAW (CONCEPTUAL FOUNDATIONS IN ROMAN LAW)

Following the most relevant sources of legal and historical provenance, the authors analyse the regulation of breaches of sexual morality in the history of Roman criminal law. The analysis determines the contents of such criminal acts, their subjects and objects, the persons who were entitled to indict, and, finally, addresses the legal sanctions that are closely connected to the question of good that is intended to be protected.

After addressing in the first part of the paper the two Roman foundations which governed the perception of public morals – the concept of honour-shame and socially tolerated prostitution which inevitably led to infamy, the authors elaborate the criminal qualification of extramarital sexual relations of a married woman (or of a reputable woman). The former elaborations refer to the period after the Augustan *lex Iulia de adulteriis coercendis* until Justinian's Novels No 117 and No 134. Penalisation of adultery was directed at the preservation of marriage under Roman law and indirectly to the protection of social stability, which was achieved through controls of the sexual morality of the married woman, simultaneously giving men the role of its protectors and of extracting retribution. On the other hand, it meant that sexual relations of that kind with women who were considered infamous were not punishable.

In the second part of the paper, the authors briefly elaborate several procedural options of public prosecution and strict penalisation of rape which should be perceived as every violent sexual relation with a virgin or an unmarried woman or a widow. The essentials of the criminal approach to rape consisted of the protection of a woman's sexual and moral integrity as a foundation of her marital and reproductive potential.

The third part of the paper addresses the changes occurring in the field of incest beginning from the Augustan perception, which stood in direct connection exclusively with *adulterium* and *stuprum*, and it remained so until the postclassical legal qualifications when the law provided clear definitions of marriages with incestuous elements. The ongoing imperial penalisation in the Principate ended in the Justinian era when a new and more permissive approach towards such acts was promoted in legal policies. It simultaneously meant that the penalties were alleviated which was achieved through property confiscations and the woman's punishment exclusively if she had committed the act with strong intention. Such an approach affirms the protection of sexual morality as the foundation of marriage under Roman law and of the stability of social relations that were according to Roman perceptions of that time tightly connected to a woman's dignity and her social position and status.

The fourth part of the paper provides insight into the criminal repression of pimping in the context of prostitution as a popular commercial activity. Insight is provided for the period from the Augustan penalisation of adultery until the postclassical era that proclaimed that pimping

---

* Ivana Jaramaz Reskušić, Full Professor, Faculty of Law in Zagreb; ivana.jaramaz.reskusic@pravo.hr; ORCID iD: orcid.org/0000-0003-4005-4030

** Ivan Milotić, Associate Professor, Faculty of Law in Zagreb; ivan.milotic@pravo.hr; ORCID iD: orcid.org/0000-0002-6766-8609

was a separate criminal offence that necessarily encompasses property gains. With regard to this specific criminal offence, the legislation of the postclassical era evidently reaffirms the prevention of prostitution and the protection of public morals, both as guarantees of the stability of the social order.

At the end of each part, the authors provide a comparative insight into the regulations of the particular matter of sexual morality and its criminal threat in the codification of laws in Vrsar. Essentially, such a comparative insight provides the views of the bishop who governed Vrsar and who mainly used the Roman concept of the protection of public morals as the basis of his own ideas, which he remodelled for the purpose of the codification.

Keywords: Roman law, adultery, rape, incest, pimping, prostitution, church, canon law, Vrsar

---

Sintesi

Ivana Jaramaz Reskušić *

Ivan Milotić **

CRIMINA CONTRO LA MORALE SESSUALE NELLA COMPILAZIONE GIURIDICA DI ORSERA: LE NORME CANONICHE COME FONTE DEL DIRITTO STATUTARIO (FONDAMENTI CONCETTUALI NEL DIRITTO ROMANO)

Nel presente studio si rivelano in base alle rilevanti fonti giuridiche e storiche le lesioni alla morale sessuale regolate durante la storia romana del diritto penale, al fine di rispondere – con la determinazione del loro contenuto, dei possibili soggetti e oggetti del delitto, del diritto di sollevare accusa e della tipologia delle sanzioni applicate – alla questione del carattere giuridico del bene protetto. In tal senso, in seguito all'impostazione iniziale dei due fondamenti del concetto romano della morale sessuale e pubblica – cioè del concetto onore-biasimo (disonore) e dell'infame ma comunque tollerata prostituzione, nella prima parte di questo lavoro è trattata la normativa giuridico-penale del rapporto sessuale extramatrimoniale della donna sposata e rispettabile (*adulterium*) a partire dall'augustea *lex Iulia de adulteriis coercendis* fino alle Novelle Giustinianee (117 e 134). Fu quindi constatato che la punibilità dell'adulterio era soprattutto volta alla preservazione dei validi matrimoni romani – indirettamente anche della stabilità sociale in genere – mediante la sorveglianza della castità sessuale delle donne sposate, dove l'uomo assumeva il ruolo del suo difensore/vendicatore, come anche la libertà sessuale, ovvero l'impunità nei rapporti con un ampio ventaglio di donne disoneste. Nella seconda parte del lavoro sono esposte alcune possibilità processuali penali di persecuzione pubblica (quali il *vis*, lo *stuprum*, l'*iniuria atrox* come anche il *raptus*) e le severe pene comminate nei casi di *stuprum* – inteso come qualsiasi atto sessuale imposto con forza, con donna

---

* Dr. sc. Ivana Jaramaz Reskušić, Professoressa, Facoltà di giurisprudenza – Zagabria; ivana.jaramaz.reskusic@pravo.hr; ORCID iD: orcid.org/0000-0003-4005-4030

** Dr. sc. Ivan Milotić, Professore, Facoltà di giurisprudenza – Zagabria; ivan.milotic@pravo.hr; ORCID iD: orcid.org/0000-0002-6766-8609

verGINE, sposata o vedova – nella cui sostanza sta la protezione del rapporto sessuale ossia dell'integrità morale della donna quale pegno del suo potenziale coniugale ovvero riproduttivo. Nella terza parte dello studio, alla luce della prostituzione quale attività commerciale alquanto diffusa, viene presentata l'evoluzione della repressione penale del lenocinio (*lenocinium*) – a partire dalla repressione augustea dell'inammissibile comportamento del coniuge della donna adultera, fino alla configurazione post-classica del lenocinio quale delitto penale indipendente con il lucro quale suo elemento costitutivo – evincendo il suo fine sostanziale che consiste nel contrastare ed inibire la prostituzione ossia nella protezione della morale pubblica quale garanzia della stabilità dell'intero ordine sociale. Nella quarta parte dello studio sono presentate le evoluzioni ovvero l'ampliamento e l'estensione del contenuto giuridico-penale dell'incesto – dal concetto augusteo del delitto esclusivamente legato all'*adulterium* ed allo *stuprum* fino alla sua definizione post-classica nel contesto della normalizzazione e regolazione dei matrimoni incestuosi – evincendo in tal modo che i bruschi adattamenti graduali della repressione imperiale giungono finalmente a termine con l'alleviamento giustiniano, ossia con la prescrizione della confisca dei beni e della punibilità della donna solo nel caso del suo compimento doloso del delitto, con cui risulta confermata la protezione della morale da una parte, quale fondamento non solo del matrimonio legittimo ma anche del valido funzionamento delle strutture statali, e dell'altre della dignità della donna, ovvero della sua posizione giuridica nella società.

Al termine di ogni singola unità nel presente articolo, all'analisi delle fonti e delle strutture romane sono aggiunte, anche se solo in brevi cenni, alcune considerazioni sulle concezioni proprie al legislatore orserese, cioè al vescovo di Parenzo, espresse nelle normative legali da lui emanate ed applicabili nella contea di Orsera, per cui come tali esse stabiliscono il vincolo tematico con la prima parte del presente studio, pubblicato nel numero 28 di questa rivista, n 1/2021, pp. 153-180.

Parole chiave: diritto romano, adulterio, stupro, incesto, lenocinio, prostituzione, Chiesa, diritto canonico, Orsera